VIKTOR NOVAK

MARE NOSTRUM DALMATICUM

I *Gde su sačuvani rukopisni prepisi donacije kralja Petra Kresimira IV od 1069. godine? Ko je od istoričara i kada objavio njezin tekst u celini*

Original Krešimirove[1] povelje iz 1069. godine — neobično važne za auktora koji ju je izdao, za ličnosti koje su sudelovale pri njenome nastajanju, a osobito za vreme i političke odnose Hrvatske prema vizantijskom carstvu — nije na žalost sačuvan. Prvi prepisi nastali pod uticajem raznih manastirskih potreba, potiču iz početka XIII i polovine XIV veka.

Prvi diplomatički rukopisni zbornik u kome se nalazio i prepis spomenute Krešimirove povelje, izdane u korist manastira sv. Krševana 1069. godine, jest jedan kodeks koji je za manastir izradio đakon Sv.

[1] Ime najmoćnijeg hrvatskog kralja, kao i njegova dva prethodnika istog imena u hrvatskoj istoriografskoj literaturi pojavljuje se u dva oblika, kao Kresimir i kao Krešimir. Ime Kresimir se nalazi u delima I. Kukuljevića, Fr. Račkoga, T. Smičiklasa i F. Šišića, pa i mojim još od 1920. Ime Krešimir prvi je proširio u nauci Vj. Klaić prvim sveskom svoje tada mnogo čitane *Povjesti Hrvata* (1899). Za njim su pošli D. Gruber, I. Bojničić, N. Tomašić, Grga Novak i toliki drugi, sve do najnovije *Enciklopedije Jugoslavije, Enciklopedije Leksikografskog zavoda* i *Istorija naroda Jugoslavije*. Međutim, ja sam se opredelio za ime Kresimir još za vreme studija kod profesora F. Šišića, moga nezaboravnog Učitelja, za što je dao i ubedljiva obrazloženja najistaknutijih lingvista. J. Šidak u najnovijem izdanju Šišićevog *Pregleda povijesti hrvatskoga naroda* (1962) u jednoj napomeni, kad se prvi put spominje ime kralja Kresimira I, objasnio je što je Šišića opredelilo za Kresimir, a odbilo od Krešimir: »Šišić je dosljedno upotrebljavao oblik Kresimir mj. Krešimir. Da je prvi oblik pravilan pokazao je T. Maretić, *O narodnim imenima i prezimenima u Hrvata i Srba*. Rad JAZU, 81, 1886, str. 121«. U srpskoj istoriografiji odabrao je oblik Krešimir Vl. Ćorović u svojoj *Istoriji Jugoslavije* (1933). Rački se za svoj stav oslonio na lingvistiku Fr. Miklošiča, na njegov rad *Die Bildung der slavischen Personennamen* (1860), uz latinski oblik Cresimir, u povelji od 1059. (*Documenta*, 55, n. 3.)

Stošije i javni notar, imenom Blasius — Blaž (1187—1201), ukoliko se može pratiti kroz raspon njegove delatnosti u inače objavljenim njegovim poveljama.

Ovaj zbornik povelja, odsada zvan Krševanski kartular, za naučnu upotrebu koristio je zadarski istoričar i epigrafičar Šime Ljubavac. Naime, on je nesebično pomagao istoričara I. Lučića — Luciusa pri njegovom akribičnom radu na monumentalnom delu o državi dalmatinskoj i hrvatskoj. Da je to tačno, obaveštava nas I. Tkalčić, kad se 1876. nalazio u Dalmaciji na svojim istorijskim istraživanjima, gde je u Splitu naišao na Luciusove materijale koje je koristio za svoje delo. Na jednom foliju petoga sveska zapisao je Lucius da mu je te materijale predao u Zadru Š. Ljubavac.[2] Lucius je pak, donoseći spomenutu kao i druge povelje kralja Krešimira, zabeležio: »Ex antiquo registro Privil. monacorum sancti Chrysogoni Jadren.«, što mu je jamačno rekao ili napisao Š. Ljubavac,[3] kad su se u Zadru o svemu savetovali.

Dakle, Lucius je ovom kartularu dao i naziv *registra* kao oznaku za tu Blaževu kopijalnu knjigu. Nije isključeno da je Lucius, boraveći meseca maja 1647. god. u Zadru i pregledavajući prikupljene materijale od strane Šime Ljubavca, imao u rukama oba znamenita zadarska kartulara, onaj manastira sv. Marije, kao i ovaj Blažev, manastira sv. Krševana. Tokom XVII/XVIII stoleća neko je izradio prepis ovog kartulara.[4] Iz kojih razloga ne može se ništa reći. Možda je to učinjeno za Daniela Farlata i njegov *Illyricum sacrum* F tom.

[2] I. Tkalčić, *Izvještaj dopisujućega člana Ivana Tkalčića o arkivskih iztraživanjih u Dalmaciji*, (Rad JAZU, XXXV, 173, 1886). Među ostalim, o svome radu u Splitu, u kaptolskom arhivu, saopštava koliko mu je teško bilo raditi u tom arhivu, gde su ga dočekale svakojake smetnje i prepreke. »Izkrcavši se u Splitu, uložio sam naporni trud, da zavirim u arkivu ovoga kaptola u nekakovu skrinju, glede koje se prije dvie godine glasalo, da sadržaje važnih izprava. Poslie dvodnevne borbe sklonih ipak kaptol, a dva njegova člana uvela me u svoj arkiv, ili bolje rekuć na nekakav tavan gdje sabirah među criepovjem, prašinom i svakojakimi odrpinami pojedine ulomke pisama, da uzmognem doznati što sadržaju u sebi. Sabravši sve na hrpu i pregledavši uvjerih se, da je tu sačuvan sav materijal kojim se služio povjestnik Lucij.« Tkalčić je utvrdio da tu ima pet velikih svezaka, koje redom kratko opisuje, pa i peti, koji je za naše pitanje od osobite važnosti, pa nastavlja: »U petom svezku, koji broji 246 listovah, ubilježene su zadarske listine samostana sv. Krševana i koludrica zadarskih, a počimlje g. 908—1411. Ove listine prepisao za Lucijevu porabu Dr. Simon Ljubavac: Ex archivis Jadrae (napisa Lucij) ecclesiarum s. Grisogoni et s. Mariae monialium ord. s. Benedicti ab Exmo D. I. U. DD. Simeone Gliubavacz excripta et mihi Joanni Lucio tradita anno domini MDCXXXXVII, die X. madii Jadre. Aucta nunc et variarum ecclesiarum scripturis et aliis ab eodem domino authore traditis, aliisque amicis ut intus MDCLIII...«

[3] Joannis Lucii Dalmatini: *De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex.* Amsterdami MDCLVI, lib. c. 8, p. 77.

[4] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae I* (1874). — F. Rački, *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia* (1877).

Istorija hrvatske istoriografije ne daje nam podatke zašto se niko od istoričara u XIX stoleću nije mogao koristiti ovim dragocenim kodeksom. Smatram da je to bilo naprosto stoga što se on zametnio negde u nadbiskupskom arhivu, kuda je on zacelo dospeo posle ukidanja krševanskog manastira od strane francuskih okupatora. Tako rukopis nije bio poznat istraživačima Tkalčiću, Kukuljeviću i Račkome koji su radili u Zadru na prikupljanju istorijskih izvora za svoje zbornike.[5]

T. Smičiklas spremajući na široko zasnovan svoj *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae,* koga se drugi tom javio 1904, (za prvi su smatrana Documenta Fr. Račkoga), imao je sreću da se s njime susreo u arhivu Zadarske nadbiskupije. Govoreći u veoma instruktivnom *Predgovoru* o korištenim izvorima i mestima koja je obišao, upozorio je vrlo skromno i na svoje otkriće, po našem mišljenju daleko veće nego što je Smičiklas u toj prvoj objavi spomenuo. Naime, on kaže samo ovo: »U nadbiskupskom arhivu zadarskom nadjoh rukopis komu sam dao naslov: *Odlomak zbornika svetoga Krševana.* Rukopis je bez ikakve signature. Pisan je sav na pergameni duguljastoj u 4°. Pisan litera beneventana, kakva je bila u Dalmaciji i Hrvatskoj u jedanaestom vijeku, a veoma se malo promijenila u 12. vijeku. Rukopisni su listovi paginirani. Na prvom listu je pri vrhu 2, a onda dalje do lista 17. Dakle prvi list manjka. Zbornik ne ide dalje od konca XII. vijeka. Mi ga obilno upotrebismo za XII. vijek, a može se upotrijebiti i za XI. vijek, jer je Rački u Documenta XI. saec. upotrijebio neke novije prijepise, koji se mogu ispraviti s ovim našim zbornikom. Farlat kao da ga je poznavao.«[6]

Drugi hrvatski istoričar koji se koristio u Zadru Krševanskim kartularom bio je F. Šišić, spremajući dva svoja značajna i za nauku veoma korisna dela, za period hrvatske narodne dinastije. Prva Šišićeva rasprava je *Genealoški prilozi o hrvatskoj narodnoj dinastiji.*[7]

Šišić nas je zadužio iscrpnijim opisom ovog rukopisa koji je pre njega imao u ruci T. Smičiklas. Treba reći da ga je imao takođe i M. Šufflay, koji je tada radio na zajedničkom poslu sa T. Smičiklasom.[8] Da bismo se što je bolje upoznali sa tim kartularom, biće od koristi da se Šišićevi opisni podaci donesu u celini.

[6] Vidi o tome nešto kasnije.

[6] T. Smičiklas, o. c., XVIII.

[7] Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva. N. S. XIII., 1913/1914. Separat, 1—93.

[8] U *Documenta* Fr. Račkoga, primerku koji je bio vlasništvo T. Smičiklasa, ima uz isprave koje se nalaze u kartularu, a koji nije Rački imao u ruci, ispravke i dopune Šufflayevom rukom, što nesumnjivo kazuje da je M. Šufflay koristio kartular, pored dokumentacije iz XII veka, i za korekture, kakve je T. Smičiklas predviđao za eventualno novo izdanje *Documenta.* Ovaj primjerak *Documenta* sa Šufflayevim korekturama nalazi se u mojoj biblioteci.

»U nadbiskupskom arkivu u Zadru čuva se zbornik privilegija nekadanjega zadarskoga samostana sv. Krševana. Počeci toga samostana padaju nesumnjivo najkasnije u početak X. vijeka, ili bar u drugu polu IX. vijeka, budući da nam se on već 918. spominje u oporuci zadarskoga priora Andrije. Odonda dalje igrao je samostan sv. Krševana znatnu ulogu u političkoj i kulturnoj historiji zadarskoj sve do godine 1807., kad ga je francuska vlada dokinula i pretvorila u licej spojen s djačkim konviktom; danas su u njemu smještene talijanska gimnazija i realka. Posjedi pak samostanski prešli su najvećim dijelom u vlasništvo zadarskoga nadbiskupskoga sjemeništa, pa tako se i daje njekako razumjeti, kako je taj zbornik dospio u nadbiskupski arkiv, dok su sve ostale isprave samostanske smještene u arkivu kod namjesničkoga vijeća dalmatinskoga, a samo po neki je komad zalutao (dakako kupnjom ili darom) u kr. zemaljski, odnosno u arkiv jugoslavenske akademije u Zagrebu.

Ovaj zbornik privilegija samostana sv. Krševana vrlo je dragocjen historijski spomenik pisan longobardskim (beneventanskim) pismom, a vrsta se medju najstarije naše zbornike. Sastoji se od ukupno šesnaest listova (folio) ili tridesetdvije strane velikoga formata, 20 cm. široka, a 32 dugačka. Sav je pisan *jednom istom rukom*, a vrlo lijepim i pomno izradjenim pismenima. Tek posljednja strana napisana je sve to sitnijim pismenima, ali ipak istom rukom, očito s razloga, što je pisar htio da izidje na kraj s prostorom i da dovrši cio posao svoj još na njoj. Napisan je pak zacijelo kratko vrijeme poslije 1196., kojom je datirana posljednja njegova isprava. Kako su pak neke od zadnjih isprava označene lijepo izradjenim *notarski znakom* (signum notarii) »*Blasius*« nije nemoguće da je taj zbornik napisao tadanji zadarski notar Blaž. No kako mu poslije 2. marta 1201. nestaje traga, a u Zadru se još javljaju iste godine kao notari *Camasius Sancti Petri novi subdiaconus et Jadrensis notarius* (9 aprila) i *Lucas presbiter Sancte Anastasie et Jadertine curie notarius* (14 maja), od kojih prvi ostaje još i kratko vrijeme poslije propasti Zadra za mletačko-križarske navale i okupacije (u novembru 1202), te obnove grada od 1204. dalje, sasvim je vjerojatno, da je taj općinski notar i svećenik stolne crkve svete Stošije Blaž napisao isti zbornik izmedju 1196. i 1201.

U docnije vrijeme — po pismu sudeć negdje u XVIII. vijeku — paginirao je netko ovaj zbornik, i to samo listove (folio), a ne još i strane. Kako on sada pred nama leži, paginacija počinje listom 2. tekući dalje sve do 16. Prema tome dakle nema sumnje, da fali prvi list, koji je nepoznata ruka očito imala označiti sa 1. No proučimo li točno sadržinu čitavoga zbornika, uvjerit ćemo se potpunoma, da od teksta ne manjka ništa, što nam potvrdjuje ne samo okolnost, da smisao nije ni na početku, ni na kraju okrnjen (naime za slučaj da je prvi list pergamene činio cjelinu s posljednim), već naročito još i to, što i mladi jedan doslovni prijepis iz XVII. ili XVIII. vijeka istoga zbornika, koji se čuva u zadarskom sjemeništu, sadržaje upravo isti tekst, ni više ni manje. Očito je dakle, da je nekadanji prvi list bio prazan, zapravo omot zbornikov, pa je možda imao napis: »*Registrum privilegiorum monasterii beati Chrisogoni martiris Jadrensis*«, dosljedno da je naš zbornik u današnjem svojem opsegu potpun, a ne tek ulomak. U toj ga je dakle formi upoznao i Lucius, pa donio iz njega neke isprave, a tako i Farlati. No poslije toga vremena (dakle od druge polovine XVIII. vijeka dalje), nestalo mu traga, dok ga nije pred nekoliko godina našao u nadbiskupskom arkivu zadarskomu prof. Tade Smičiklas, skupljajući gradju za svoj »Codex diplomaticus«, i to umetnuta u knjigu prijepisa ninskih isprava. Usljed toga dakle nije taj zbornik bio poznat ni Kukuljeviću ni Račkome, pa tako ga oni nijesu mogli da upotrijebe za svoje poznate zbirke isprava iz vremena hrvatskih narodnih vladara.«[9]

[9] F. Šišić, o. c., 65—67.

Šišić dalje raspravlja o onim prepisima koji su prema njegovom mišljenju nastali posle nastanka Kartulara, a ne pre njega, kako su te, inače beneventanske prepise ocenjivali Kukuljević i Rački. A onda, nastavlja prelazeći na prepis notara Petra Papiensisa, iz 1248. godine.

»Ima ipak jedan prijepis, inače veoma važne isprave — na umu mi je ona kralja Petra Kresimira od 1069., kojom dariva samostanu sv. Krševana otok Maun — koji je točno datiran, jer se na ledjima njegovim čita: »Anno domini MCCXLVIII die quinto intrante novembris indictio(ne) sexta. Ego Petrus Papiensis, publicus notarius aule imperialis, *autenticum huius exempli uidi et legi*, nihil addens uel minuens quod sententiam mutet, scripsi et sigillo consueto roboraui.«

Puštajući po strani daljna Šišićeva izlaganja o karakteru prepisa i nekih drugih isprava, ili njihovog ranijega postojanja nego što je notar Blaž sastavio svoj Kartular, Šišić nas je veoma zadužio time što je dao još i hronološki spisak svih dvadesetpet isprava koje se nalaze u Kartularu, od vremena 918—1196. godine.[10] Šesnaest od tih dvadesetpet isprava pripadaju vremenu narodnih vladara.

Šišić je iste godine, 1914, objavio svoje delo *Enchiridion fontium historiae Chroaticae — Priručnik izvora hrvatske historije* — i u njemu je analizirao dve Kresimirove povelje, onu iz 1067. i ovu iz 1069. godine. I tu je Šišić ponovio nešto kraće sve što je već izložio u *Genealoškim prilozima*. Ovde je Šišić dao spisak povelja iz perioda narodne dinastije, sa latinskim legendama koje potiču od samoga Šišića.

Pre nego se osvrnemo na ponovno nestajanje Krševanskog kartulara, kome ćemo posvetiti više stranica, pošto se ti podaci iznose prvi put, zabavićemo se sa vremenom nastanka Blaževog kartulara.

Profesor Šišić je radeći na svojim spomenutim delima i lično koristio ovaj zbornik. Smatrao je da mu je vreme nastajanja sa turnusom notarske delatnosti đakona Blaža (1196—1201). Na sreću Šišić je sačuvao pet fotografskih snimaka prvih pet stranica zbornika. Kad sam spremao svoju habilitacionu radnju o dalmatinskoj beneventani, Šišić mi je ustupio ovih pet snimaka za paleografsku analizu, kao i za tačnije datiranje nastanka rukopisa, koje je Šišić sasvim opravdano povezao sa delatnošću đakona i notara Blaža.

Pokušao sam da rešim paleografski problem kao i hronološki.[11] Postavilo se pitanje da li je u Zadru moglo da bude kaligrafa koji su umeli da istovremeno poznaju i pišu dve razne minuskule. U ovom zadarskom slučaju, karolinu goticu i beneventanu. Prvu, koja je po svojoj genezi potekla od prelamanja zaobljenosti karoline, i beneventanu, koja se ponosi kaligrafisanjem mlađeg rimskog kursiva. Poređenjem rukopisa kao i sačuvanih povelja sa notarskom signaturom *Blasius* mogao sam barem po mom mišljenju dokazati da je takav majstor uistinu

[10] F. Šišić, o. c., 67.

[11] V. Novak, *Scriptura Beneventana s osobitim obzirom na tip dalmatinske beneventane*, Zagreb 1920, 18—20, 56.

bio notar i đakon Blaž. A što se tiče godine nastanka njegovog Kartulara svakako sam se i ja odlučio da nije mogao nastati pre 1196, kad pada izdavanje dokumenta, hronološki posljednjeg u Kartularu. Ali, oštrina beneventane, njena celokupna morfologija pomiče vreme nastanka barem u početak XIII veka. Godine 1201. notar Blaž prestaje sa radom na notarskoj dužnosti, ali to ne znači da je Blaž prekinuo sa životom i da nije još kao vrsni skriptor poslužio pisanju rukopisa, kakav je Kartular. Na objavljenom faksimilu u mome delu o beneventani na tab. XIV, označio sam da potiče iz početka XIII veka. Međutim G. Praga, talijanski istoričar, preuzimajući moj objavljeni faksimil, nije prihvatio moje datiranje, već mu je odredio vreme posle 1233. godine.[12] Sama morfološka fizionomija ne bi se tome protivila, pa sam se i ja tada tom Praginom opredeljenju pridružio u mojoj latinskoj paleografiji.[13] Ali, pri ponovnom ispitivanju ove činjenice, svakako važne za vreme nastajanja Kartulara, ja sam se sada opredelio za moje ranije shvatanje. Naime, među dvadesetpet povelja u Kartularu, koji nam je spisak ostavio Šišić, nema jedne povelje, koja se odnosi takođe na manastir sv. Krševana, a potiče iz 1219. godine. To je darovnica Streje, zadarske komitise, kojom je obdarila manastir vinogradom u Zunku. Da je Kartular nastao posle 1233. godine, notar Blaž ne bi propustio da i taj dokumenat ne spomene i ne prepiše u celosti, kao što je to uradio i za sve ostale važne dokumente kao pravna svedočanstva ispravnih posedovanja manastira. Tako, danas ja datiram sa 1201—1219. godinom. Pragi inače zahvaljujemo što je upozorio da se naš Kartular spominje u jednom zadarskom dokumentu iz 1374. godine: »*in quodam quaterno litterarum boniventanorum*«.[14]

Treba spomenuti da je posle upotrebe F. Šišića Krševanski kartular ponovo nestao. Još 1917. god. Šišić je mislio na Kartular, kad ga je nameravao uskoro celog izdati. U svojoj hrvatskoj istoriji, na nemačkom jeziku, Šišic u jednoj napomeni kaže: »Das St. Chrysogonusregister, in beneventanischer Schrift anfangs des XIII. Jahr. aufgezeichnet, ist bisher weder herausgegeben, noch wisseschaftlih ausgebeutet worden. Ich hoffe *bald* in die Lage zu kommen, dises wertvolle Denkmal edieren zu können.«[15]

Radeći na svojoj habilitaciji bio sam stalno u dodiru sa prof. Šišićem, pa je konačno prihvatio ime za minuskulu kojom je Kartular napisan. Isto tako živo smo se obojica spremali da zajedno izdamo Blažev Kartular. Planovima je bilo sve ono i onako uključeno kao što sam ja kasnije izdao dva kartulara, Supetarski i Zadarski, oba u izdanjima Jugoslavenske akademije. Posle sticanja docenture ja sam predložio prof. Šišiću da nabavi fotografske snimke preko svojih poznanika u Zadru,

[12] G. Praga, *Lo »Scriptorium« dell' abbazia di San Grisogono in Zara.* Archivio storica per la Dalmazia, 1929, VII. Fasc. 40, 321—322.
[13] V. Novak, *Latinska paleografija,* Beograd, 1952, 247, n. 179.
[14] G. Praga, o. c., VIII., 318.
[15] F. Šišić, *Geschichte der Kroaten,* Zagreb 1917., 208, n. 1.

koji se tada nalazio već pod italijanskom okupacijom. Na žalost, sve je bilo bez uspeha. Živo želeći da dođem do spomenutog rukopisa, od koga sam imao pet kopija prvih stranica, a od kojih sam jednu objavio u mojoj habilitaciji, nikako nisam uspeo da saznam ma šta pozitivno o rukopisu. Rukopisu se nije pojavio trag niti posle mojih daljnih istraživanja. Pri tom složenom poslu pomagao mi je Josip Bersa, direktor Museo archeologico S. Donato — Zara, inače osećanjima iskren hrvatski rodoljub i književnik. Bilo je to 1922. god. 18. novembra i 19. decembra, kada je Bersa odgovarao na moja pisma i uputstva gde bi se eventualno mogao pronaći Blažev rukopis. Bersa je, kako mi piše u svome drugom pismu, pretražio malo po malo veći dio arhiva nadbiskupske kurije, »a sada pošto je za moje slabo zdravlje boravljenje u tim vlažnim i studenim prostorijama opasno, traži ih jedan učeni franjevac; nadam se da će on uspjeti; to će biti najdalje za jedno četiri ili pet dana. Ako iziđe na vidjelo, u isti čas naručiću brzojavno ploče (za fotografisanje. V. N.). Inače — pošto se radi o privilegijama manastira S. Krševana, to sam ja tražio te pergamene i u namjesništvenom arkivu, i to vrlo pomnjivo, ali bez uspjeha. Što se tiče popisa privilegija na papiru iz XVII vijeka, to je rukopis prilično čitljiv . . .«[16]

Koliko je bio savestan arheolog Bersa, vidi se i po tome što mi u prvom pismu javlja da je pregledao »ne jednu nego 120 svezaka sa natpisom *Nona*«, ali ni u jednoj od njih nije našao Blažev kodeks.

Ovi neutešni podaci sklonili su prof. Šišića da je prvi objavio nestanak ovog dragocenog kodeksa, kad se zaustavio na pregledu arkiva koje je koristio za svoje monumentalno delo o istoriji Hrvata u vreme narodnih vladara. Tu on kaže, kad spominje zadarske arhive, i ovo: »Stari registar (napisan beneventanskim pismom oko 1200.) istoga samostana Sv. Krševana nalazio se do 1918. u inače modernom arhivu zadarskoga nadbiskupa; upor. o njemu moj *Priručnik* str. 243—246. *Danas se ne zna gdje je.*«[17]

Posle mene se interesovao nestankom Krševanskog kartulara i J. Nagy, tada arhivista u zagrebačkom Zemaljskom arhivu. Podstaknut nesumnjivo saznanjima o tom nestanku, od muzičara Blagoja Berse, pomoću koga sam ja stupio u vezu s arheologom Josipom Bersom, on se 1925. u Zadru, interesovao za rukopis. Raspitivao se kod merodavnih u Zadru, napose kod Josipa Berse, koji je do 1928. bio direktor muzeja. Ali, i njegovo traganje je ostalo uzalud. Nagy Krševanski kartular naziva kopijalnom knjigom.[18]

[16] Pisma Bersina nalaze se u mom arhivu.

[17] F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb, 14—15, n. 32.

[18] J. Nagy, *Tradicija isprava iz dobe hrvatske narodne dinastije u korist zadarskog samostana sv. Krševana.* Zbornik kralja Tomislava, Zagreb 1925 (JAZU), 445. Mada sam ja 1920. godine objavio prvi jedan faksimil Krševanskog kartulara u mojoj *Scriptura Beneventana* (tab. XIV) kao i sa tekstovima koji i danas vrede kao paleografska analiza, to Nagy ne nalazi potrebnim da spomene.

Znao sam da je Šišiću fotografski snimao zadarski Kartular arh. i prof. Ćiril Iveković, a želeći da objavim ceo rukopis, faksimiliran s usputnim studijama, obratio sam se prof. Iveković da mi izradi i kopira ceo svetomarijski kodeks. Ti su se poslovi odužili od 1925. sve do 1927. god., kad sam najzad primio fotokopiran Svetomarijski kartular. Pošto su bile izostavljene poslednja i prva stranica kodeksa zamolio sam prof. Ivekovića da mi dostavi i te stranice, bolje folija. Naknadno mi je i to dostavio, 1. XI 1927, sa pismom u kome mi među ostalim govori i o Krševanskom kodeksu. »U isto vrijeme, nastavlja Iveković, fotografirao sam i onaj kodeks, koji se nalazio u nadbiskupskom arhivu, a nije bio još od nikoga ni publiciran niti snimljen. I od ovoga vam šaljem jednu kopiju, jer će i ovo biti od vrijednosti.« Svakako Iveković tu misli na Krševanski kartular, koji je on, kako već rekoh, snimio delimice za prof. Šišića, koji se nalazio u Zadru i s originala prepisivao pojedine povelje, spremajući svoje studije o genealoškim prilozima i Priručniku.

Zadužívši se poprilično materijalno za kopije Svetomarijskog kartulara, koji sam prvenstveno imao na umu da izdam, nisam se mogao tada odlučiti da dam snimiti i Krševanski kartular, od koga su se ploče, uveren sam, nalazile u prof. Ivekovića. Pored Svetomarijskog kartulara već tada sam spremao materijale za izdanje Supetarskog kartulara, koji je objavljen 1952, a Zadarski 1959. Iz moje se bibliografije vidi da nisam u to vreme od početaka rada na ovim kartularima bio bez pera u ruci. Naprotiv. Ali, kao uvek libelli habent fata. I došla je smrt Ivekovićeva i njegova zaostavština (1932) dosta se dugo nalazila u njegove porodice, a onda ju je otkupio Tehnički fakultet u Zagrebu. Verujem da su se u ostavštini Ivekovićevoj nalazile pored inače njegovih mnogobrojnih fotografskih snimaka i ploče oba kartulara zadarskog svetomarijskog i krševanskog. Interesovao sam se tada za te ploče, pri čemu mi je svesrdno pomagao profesor istoga fakulteta Franjo Hanamann. Međutim bez uspeha.

Ove napomene neka posluže da se te fotografske ploče pronađu, pa bi se tako mogla da ostvari nekadašnja želja prof. Šišića a i moja, čime bi JAZU upotpunila svoja izdanja i tim trećim osobito važnim izvorom za istoriju vremena narodne dinastije, pa i za XII vek.[19]

Kako je Praga 1929. koristio moj snimak iz Krševanskog kartulara, to je bilo sigurno da je time potvrđeno misteriozno iščeznuće kodeksa. Jer vjerujemo da je pokojni Praga i te kako za njim tragao, ali i on bez uspeha, kad se morao osloniti na moj faksimil. Po mome mišljenju nestanak se mogao desiti pri okupaciji Zadra od strane Italijana, kad je neko od lica u nadbiskupskoj kuriji smatrao da treba taj kodeks skloniti, a posle, ko zna kako, posle smrti dotičnog rodoljuba, kodeksu

[19] Isto pismo se nalazi u mom arhivu. Pri traganju za Ivekovićevim materijalima pomagao mi je i M. Abramić, ali i on bez uspeha.

se definitivno zametnuo svaki trag. To pak ne znači da se jednoga dana ne pojavi, slučajno ili svesno.

Svakako treba već ovde spomenuti da je ova Krešimirova povelja prepisana za manastirske potrebe 1248. godine i da je I. Kukuljević prvi upozorio u svom *Codex diplomaticus*-u na postojanje toga prepisa čuvanoga u tadašnjem Namesničkom arhivu. On u napomeni tome dokumentu kaže :»Iz prepisa od g. 1248. U arkivu u Zadru. Cap. XVIII. br. 430.«[20] Rački je pošao za Kukuljevićem, očito koristeći taj prepis, pa je u napomeni dodao što je prepisivač pri kraju prepisa rekao overavajući svoj potpis.

»Membrana in archivo c. r. loc. consilli Jaderae: Acta s. Chrysogoni cass. XVIII, nr. 430, transsumptum a. 1248, uti ex hac post recognitionis signum adnotatione patet: »Anno domini MCCXLVIII die quinto intrante nouembris, indictio sexta. Ego Petrus Papiensis, publicus notarius aule imperialis, autenticum huius exempli uidi et legi, nihil addens uel minuens quod sententiam mutet, scripsi, et sigillo consueto roboraui. Commemoratur quoque in litteris iadertinis a. 1190. Cod. dipl. II, 156.[21]

Od ruke istoga notara čuva se u zadarskom arhivu još jedna isprava koja se odnosi na otok Maun. Naime, 1. februara 1248. napisao je ispravu potvrdnicu zadarskoga kneza Angela Maurocena, kojom se potvrđuje da otok pripada manastiru sv. Krševana. O tome će u II poglavlju biti više reči.

Smatrao sam da je bio od važnosti ovaj ekskurs o misteriozno nestalom Krševanskom kartularu, kao i to da se objavi prvi pet stranica kodeksa, kao još jedino sačuvana svedočanstva kojim su se koristili Lucius, kao što i D. Farlati u svom »Illyricum Sacrum«, verovatno sa prepisom koji je nastao u XVII ili XVIII stoleću, a čuva se u arhivu nadbiskupskog semeništa.

Kasnija analiza ovog dokumenta (u trećem delu ove rasprave) pokazaće da su svi ti istoričari koji su se koristili bilo sa originalom kartulara, bilo sa njegovim prepisima (Ljubavac i drugi), mogli da pouzdano koriste te tekstove, i da među njihovim varijantama nema bitnih razlika.

II. *Sudbina darovanoga otoka Maun tokom XII i u prvoj polovini XIII stoleća*

Manastir Sv. Krševana primio je razna posedovanja i od Kresimirovih prethodnika. To je rečeno i u Kresimirovoj darovnici od 1069. godine, kao i u jednoj ranijoj, kojom je potvrdio manastiru ranija stečena posedovanja u Diklu (Hyculus), i na otoku Pašmanu, o čemu je opat Petar izdao dokumenat sa razgraničavanjima dotičnih primljenih zemalja. Naime, u povelji od 1069. god. se spominje kako je manastir bio darivan još izranije, od kraljevih pređa, i postao tako privilegovan.

[20] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 132.
[21] Fr. Rački, *Documenta*, 74.

»Simul quia in gestis antecessorum nostrorum, regum scilicet excellentissimorum, in campis et territoriis plurimis predictum monasterium inuenimus *priuilegiatum*«.

Još snažnije se to odražava u povelji opata Petra, koja je izdata nešto pre darovnice o otoku Maunu. Iz te neobično zanimljive povelje, u koju je opat Petar uključio Kresimirovu potvrdnicu ranije stečenih poseda u Diklu i na Pašmanu, saznajemo da je praded Kresimira IV Kresimir II dolazio lično u Zadar da se pokloni i pomoli pred moštima sv. Krševana za spas duše svoje, pa je tom prilikom darovao njegov manastir. »Comperimus namque in gestis proaui Cresimiri maioris, quod pro remedio anime sue tradidisse (!) monasterio sancti Chrisogoni territorium in loco, qui dicitur Hyculus...« U Petrovom pak delu povelje, koju je sastavio i pisao Stjepan, zadarski biskup, spominje se i nekadašnja poseta Kresimira II Zadru i manastiru sv. Krševana, donoseći podatak da je spomenuti vladalac darovao manastiru Diklo: »... ipsam denique terram his dictis terminis terminatam sine infestatione quorumlibet hominum seruis dei perpetuo possidendam hoc modo antiquitus in nostro iam dicto monasterio ferunt, fuisse datam, quod rex quidam Chroatorum ueniens uotum reddere deo ad ecclesiam pre fatam petentibus seruis dei pro suo remedio anime dominauit (!) eam quod factum pronepos eius predictus rex nostris quoque stabiliuit diebus tribuens nobis ex hoc libellum continentem ita...«[22]

U svojim meditacijama u Ninu, a u duhu onovremenog duhovnog saživljavanja sa tadašnjim manifestacijama na područjima crkvenodruštvenih zahteva, kod nas kao i na ostalom evropskom Zapadu, pogotovo pod pritiscima reformizma Gregorija VII, nije ni Kresimir IV želeo da zaostane, što je uostalom osim naklonosti prema Sv. Krševanu pokazao i na brojnim drugim stranama. Osim toga on još ističe da neće da zaostane za svojim znamenitim prethodnicima, pa je i on za spas duše svoje odlučio da »poda preblaženome Krševanu, slavnom mučeniku i po njemu gospodinu Petru (opatu) naš vlastiti otok *u našem dalmatinskom moru* položen, koji se zove Maun, a kome s istočne strane pripada otok Vir, koji se tako zove na narodnom slovenskom (jeziku). Manastir, pak, ima da poseduje ovaj otok večno i bez ikakvog uznemiravanja od strane smrtnih ljudi.«

Ovoj kraljevskoj odluci pridružili su se brojni hrvatski velikaši, zacelo prisutni u tolikom broju zbog važnih pitanja, o čemu će biti još reči. U veoma strogoj, duhovno-materijalnoj sankciji, preti se svima koji bi ma u čemu oštetili manastir, da neće izbeći božjoj kazni, a pored toga imaće da plati stotinu libara kraljevskoj kuriji, i »in nostro regno perpetuo sit infamis.«[23]

[22] Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, svezak I, uredio Marko Kostrenčić. Sakupili i obradili Jakov Stipišić i Miljen Šamšalović, Zagreb 1967, str. 108—109.

[23] M. Kostrenčić, o. c., 114.

Koliko je vremena manastir bio pošteđen od uznemiravanja na tim posedovanjima dobivenim od kralja Kresimira IV i koliko su dugo važile njegove duhovne i materijalne pretnje, teško je iz sačuvane dokumentacije išta reći. U XII stoleću su ugarski vladaoci, kad su zauzeli presto kraljeva iz narodne hrvatske dinastije, poštovali ranije njihove donacije, štaviše novim su ih poklonima umnažali i tako sticali njihovu naklonost. Jer svi ti privilegijati bili su zahvalni svojim darovateljma i u znak zahvalnosti oni su ih odano preporučivali svuda kuda je dopirala njihova kulturno-ekonomska delatnost.

Prve nevolje sustigle su Zadrane, pa i njegove ustanove od strane Mlečana, kojima je Zadar bio nemala smetnja na izgradnji njihove talasokratske politike na Jadranu. Jer, Zadar će se kad god bi mu se dala prilika pobunama za vreme oslobađati nesnosnog mletačkog, okupatorskog pritiska i ekonomskog eksploatisanja, i tokom XII kao i XIII stoleća, napose posle poznate krvave krstaško-mletačke invazije (1202).

Mlečani su već od početka vladanja Arpadovića nad hrvatskim zemljama i njihovim gradovima u Dalmaciji napose pokušavali da prigrabe vlast u njima, a napose u Zadru i nad njegovim arhipelagom. Svaki ovakav pokušaj stajao je Mlečane nemalih žrtava, pogotovo kad su posle neuspeha ponovo nastojali da pokore Zadrane. Tradicija prema hrvatskim vladaocima i njihovom naklonjenom, zaštitničkom vladanju nikako nije mogla da pogoduje eventualnim pristalicama, ukoliko ih je i bilo, u korist Mlečana. Tu je moglo da odlučuje samo nasilje i trajnija sila. Tako su u XII st. godina 1159, 1164, 1168—1170, 1180, 1190. ratovali Mlečani zbog Zadra s ugarsko-hrvatskim kraljevima.[24]

Godine 1187. Mlečani su u ratu sa Belom III morali da se zadovolje samo s otokom Pagom i susednim manjim otocima, sklopivši na to dvogodišnje primirje.[25] Iako se ti obližnji otoci ne spominju, nema sumnje da su se tu među njima nalazili Maun i Vir. Njih je zadesila huda sudbina, pa i sam manastir na njegovim izvanzadarskim posedima, pošto je Mlečanima bio dobro poznat svesrdan i prijateljski odnos zadarskih benediktinaca sa hrvatskim i ugarsko-hrvatskim vladaocima, koji su ugovorima obezbeđivali njihovu upravnu autonomiju, isto kao što je to bilo i za hrvatskih kraljeva. U vreme kad je Venecija bila mandator vladanja nad vizantijskom temom Dalmacije Zadrani nisu Mlečane zavoleli niti su im ukazivali krajnu podaničku odanost. To se dobro znalo i u Veneciji.

Dvogodišnje primirje, koje je dužd sklopio sa Belom III, koristila je Venecija da se spremi za novi odlučan udarac protiv Zadra. Velika flota sa osobitom ratnom opremom krenula je da osvoji Zadar, svesna koliko je grad dobro utvrđen, a hrabrost njegovih branilaca dokazana već u ranijim okršajima i bitkama, na kopnu i moru. Ali, ni Zadar nije

[24] F. Šišić, *Zadar i Venecija od godine 1159. do 1247.* Rad JAZU, 142, 1900, 219—232.

[25] F. Šišić, o. c., 231.

bio skrštenih ruku, znajući dobro šta je duždu značilo primirje. Pre svega Zadar se obratio takmacu Venecije Pizi, koja se neretko s njome sukobljavala na zajedničkim trgovačkim putovima. I Piza se spremno odazvala da Zadar pomogne.

Maja 1190. godine krenula je ogromna mletačka ratna flota prema Zadru spremna da se u zalivu zadarskom sukobi sa Zadranima i njihovim odbranbenim snagama, koje takođe nisu bile neznatne. Na drugi dan Duhova zametnula se strahovita pomorska bitka dveju snažnih flota. Najzad je pobeda pripala Zadranima koji su triumfalno taj veliki ratni podvig pripisivali i zaštiti njihovog svetitelja sv. Krševana. Dakako ovom bitkom i velikom pobedom oslobodili su Zadrani i Pag i susedne otoke i otočiće, među njima i svetokrševanski Maun. Jer, ukoliko su na njima postojale neke manje mletačke posade, one su se morale povući sa poraženim ostacima mletačke flote, pa su Zadrani bili opet gospodari tih otoka i raspolagali su njima kao svojima. Tako su Zadrani ta posedovanja mogli da vrate donedavnom vlasniku, manastiru Sv. Krševana. Zadarski manastir koji je čuvao moći svetaca, zaštitnika Zadra, bio je u tim triumfalnim trenucima u središtu najveće pažnje, i s njime sveopšte zajedničke radosti. Sve to je, opet, pokazivalo koliko su daleko bila osećanja Zadrana od Venecije, koja ih je stalno ugrožavala. Svečana misa zahvalnica, održala se u bazilici sv. Krševana, govorom pontifikalnog celebranta Nikole Hvaranima, sufraganskog biskupa, kako se to spominje u povelji, koju su tog pobedničkog dana izdali Zadrani manastiru sv. Krševana, vraćajući mu otok Maun. U ovom se dokumentu bez ustezanja ističe veličina ove pobede, nedaleko Zadra, opisuju se svečanosti u krševanskoj bazilici sa pevanjima crkvenih laudes, zahvaljujući patronu, zaštitniku, i protektoru sv. Krševanu, pa je stoga zadarska komuna »de communi omnium voluntate adinuenientes stabiliuimus et presentis scripti munimine roborari precipimus, decreto in perpetuum ualituro *ut insulam Mauni*, quam iam dictum sancti Crisogoni monasterium *regis Cresimiri beate memorie largicione, sicut in eius breuilegio continetur a multis retroactis possedit temporibus, nostrique postmodum priores pro communi nostre ciuitatis constructione et utilitate eam una nobiscum abstulerant, ob deuotionem, quam in sancto habemus et ob id, ut semper ab inimicorum uisibilium et inuisibilium incursibus liberemur et de his uictoriam ac triumphum iugiter habere possimus et ob hoc quod cuiquam reddere de iure tenemur, memorato monasterio iterum redderemus, quod et fecimus, statuentes, ut iam dicta sancti Crisogoni ecclesia prephatam Mauni insulam cum cunctis pascuis et omnibus, que in ea sunt, perpetuis temporibus habeat et iure hereditario in euum possideat.*«

U vrlo ozbiljnoj sankciji preti se svima, ne samo laicima nego i crkvenim licima, a svima koji će se pridržavati saveta, obećaje se pax Domini, nostri Jesu Cristi. Povelju je pisao poznati nam đakon Sv.

Stošije i zadarske kurije notar Blaž.[26] Pri kraju roboracije se kaže: »scripsit de mandato tocius ecclesie ac ciuitatis, et roborauit et signo consueto signauit, feliciter«. Povelju je notar datirao sa danom pobede, što je moglo da bude i neki dan kasnije, kad se zna koliko su svi u Zadru bili zauzeti proslavom i neopisivim radosnim svečanostima koje, nesumnjivo izgleda, nisu bile samo u crkvi nego i u gradu. Opšta radost i veselje pobednika.

Iz ove na svečan način sastavljene povelje zadarske komune saznajemo da je tada bio knezom Damjan Desinjin, »inclitus princeps ciuitatis«, uz koga su tom izdavanju potvrdnice manastiru sv. Krševana prisustvovali brojni najugledniji funkcioneri Zadra, iz crkvenih kao i ostalih društvenih redova.

Zadarska komuna, kao i crkvene vlasti ukazivale su dalje Sv. Krševanu zaštitu i svaku pomoć, sve dok je trajalo novo uglavljeno primirje između mletačkog dužda i ugarsko-hrvatskog kralja. Međutim, kad je u Veneciji seo na duždevo prestolje starac Enrico Dandolo, ubrzo se osetilo naoblačenje koje je pretilo teškim olujama nad Zadrom i svim njegovim ustanovama koje su se istakle u obrani grada 1190. god. Jer, mletački poverljivi ljudi, kojih je nesumnjivo bilo uvek u gradu, obaveštavali su dužda kako je u gradu proslavljena pobeda i ko se sve isticao u bici kao i docnijem triumfalnom slavlju u gradu, a svakako i na otocima, koja su opet došla u posed ranijih vlasnika, pa tako i otok Maun, tada svečanom poveljom vraćeno manastiru i njegovom opatu Vincenciju. Iako slepi, ali politički dalekovidi starac Dandolo, zakleo se da će taj poraz Venecije morati da osveti i nanese odmazdu najstrašnijim udarom, planirajući sve moguće da sada i on i Venecija uspeju da to i postignu.

Sve do 1194. god., po svemu izgleda, krševanski otok Maun nije bio ni od koga uznemiravan. Ali, Dandolo nije mirovao i nastojao je da sa mora ugrozi Zadar u jednom poduhvatu 1194. godine. Dok se Zadar sačuvao od mletačkog pustošenja, Dandolo je osvojio Pag i susjedne otoke, pa je sigurno i Maun delio sudbinu nove mletačke invazije.[27] Sigurno je da je usledela pljačka poseda koji su pripadali krševanskom manastiru, kao prva odmazda za njegovo učestvovanje u mletačkom porazu od 1190. godine. Nisu nam poznati neki detalji tih krševanskih stradanja na Maunu, ali se može pretpostaviti da su bile prekinute sve manastirske veze sa njegovim otočnim posedima.

Da bi se manastir koliko toliko zaštitio od novih sve težih opasnosti, obratio se za pomoć samome papi, u nadi da će se Venecija i njen dužd ustegnuti od nekih preteških udaraca protiv manastirskih poseda na moru. Manastir je zamolio papu Celestina III da mu kao najviša crkvena vlast potvrdi sve njegove dotadašnje zakonito stečene privilegije i posedovanja, čime bi se, po tadašnjem kanonskom pravu, done-

[26] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 243—244.
[27] F. Šišić, o. c., 233.

kle zaštitio i tako očuvao stečeno i vekovima uživano. Opat Vincencije je dokumentarno izvestio papsku kuriju, ustvari lično papu Celestina III početkom proleća 1195. god. o svemu što manastir poseduje, moleći ga da papa i potvrdi zakonitu vlasnost manastira. To se jasno odražava iz bule pape Celestina III izdate u Lateranu 5. maja 1195. god., u kojoj se nižu sva ta manastirska posedovanja, koja on uživa od davnih vremena. Svakako je u Rim pošao ili sam opat Vincencije ili neki od njegovih pouzdanih ljudi, koji su mogli da i lično prikažu delatnost manastira tokom vekova, ali i sve tadašnje opasnosti koje su se nad njegovim imanjima nadvile. Takva su objašnjenja bila neophodna i u mnogo manje važnim pitanjima koja su se pred rimsku kuriju svakodnevno iznosila iz svih strana katoličkog sveta, napose iz Evrope.

Papa Celestin III izdao je svoju veoma svečanu bulu 5. maja 1195. u Lateranu, udovoljivši potpunoma željama opata Vincencija kao i njegovog celokupnog bratstva, uzevši ih pod svoju zaštitu.

Ova papina bula je veoma dragoceno svedočanstvo koliko su bili krševanski benediktinci u izvesnim vremenima, kao i od raznih lica i vlasti uznemiravani u njihovim posedovanjima. Očigledno je opat Vincencije naveo sve posede svoga manastira, kad se oni u buli detaljno spominju, sa naročitom napomenom da ih manastir uživa od davnih vremena. Papina bula ističe da spremno izilazi »vestris iustis postulationibus clementer annuimus.« Za sva ta manastirska dobra se kaže da ih manastir uživa »iuste et canonice«, dobivenih od kraljeva i knezova, kao i drugih vernika, pa se ona i poimence navode, napose ona koja su vezana uz po koju crkvu ili crkvicu. Na posletku se ističe otok Maun, na kome se nalazila crkva sv. Jurja, »ecclesiam sancti Georgii cum tota insula Mauni et piscationes omnes pertinentes ad vos.« U buli se još ističe, izgleda nova privilegija, da se ne mogu za sve te posede ni od koga zahtevati inače uobičajene desetine. »Sane noualium vestrorum, que propriis manibus aut sumptibus colitis de nutrimentis animalium vestrorum *nullus a vobis decimas exigere vel extorquere presumat.*« Ovaj oprost od podavanja desetine crkvenim vlastima značio je znatnu privilegiju, koja će kasnije zapeti za oko zadarskom nadbiskupu, inače mletačkom izabraniku i saradniku. Manastiru se dalje dodeljuje privilegija da u vreme interdikta može pri zatvorenim vratima, a isključivši zvonjenje, tiho vršiti bogoslužje. Najzad se svima zabranjuje da se ne usude manastir u njegovim dobrima smetati ili ih još i uzeti, i kao takva zadržati, ili ih umanjiti, jer će ih snaći kazna božja. Onima, pak, koji će manastirska dobra čuvati »sit pax domini nostri Jesu Christi.«[28]

Po svemu izgleda da je opat Vincencije uživao velik ugled na papinskom dvoru. Naime, istoga meseca 18. maja 1195. papa Celestin III odlikovao je opata privilegijom da može kod svečanih crkvenih obreda, napose kod procesija, nositi mitru, prsten, štap i sandale, spoljne znake

[28] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 273—275.

opatskoga dostojanstva. Ovakva je odlikovanja rimska kurija dodeljivala samo osobito zaslužnima izvan biskupske hijerarhije, u kojoj su inače celebranti to pravo imali sa svojim položajem. Ističe se da su i drugi opatovi prethodnici također sticali takva odlikovanja. Pri kraju, »paginae nostre concessionis« preti se svakome ko bi pokušao da tu povlasticu okrnji ili napadne jer će steći prezir svemogućeg Boga i blaženih apostola Petra i Pavla.[29]

Ovako zaštićen manastir, od zadarske komune, kao i najviše crkvene vlasti, mogao je mirnije gledati u budućnost. Nju će posle nekoliko godina, na jesen 1202. god., temeljno poremetiti vlastohlepni osvetnik, mletački dužd, Dandolo. Papina potvrda manastirskih dobara i privilegija, kao i posebno odlikovanje opata Vincencija, ohrabrila je kršćanske benediktince da mirnije i slobodnije vrše svoje dužnosti, u manastiru kao i van njega, uvek bdijući nad svojim ovozemaljskim dobrima, mada su strahujući očekivali da će se duždeve pretnje sručiti i na Zadar, a onda i na manastir. Ali bilo je i drugih koji su bez strahovanja zaboravljali na sankcije komune i pape, izrečene protiv onih koji bi manastir ma u čemu uznemirili, da se domognu kojeg poseda manastirskog. Tako je to bilo krajem 1197. ili početkom 1198. god., kad su neki nasilnici otuđili manastiru posed Suhovare. Manastir je mogao da povrati oteto tek uz pomoć državne kraljevske vlasti, jer Zadrani nisu bili vlasni da to učine nad izvanzadarskim zemljama. Kad je u Zadar došao Andrija, sin Bele III, kao herceg i veliki ban Hrvatske i Dalmacije, posle pobede nad Zahumljanima i Srbima, njemu se obratio opat Vincencije i požalio se na nasilja nekih pseudohrišćana, zahtevajući da ispravi to nesumnjivo nasilje nad manastirom. Terra Suchouare spominje se i u Celestinovoj buli, kojom je papa uzeo u zaštitu sva manastirska dobra, pa tako i zemlju u Suhovari. Ti *pseudochristiani inuasores* bili su Zadranin Maldenarije i Toljen Kačić. Andrija je uzeo u zaštitu manastir, posle njegovog objašnjenja, i odredio da se izvede reambulacija Suhovare, koja se slovenski zove *zavod*, »quod in sclauonico dicitur *zavod*«.[30] Treba spomenuti da nije isključeno da se pod pseudokristianima misli na patarene kojih je bilo već tada u izobilju, pa i u samome Zadru kao i u njegovu konfinu. Među svedocima ove reambulacije, koju je izveo knez Pavao i njegov zamenik Miroslav sin Rufinov, navodi se i Matija Zorobabel, inače kasnije spominjan kao otac dvojice bogumila, Aristodija i Mateja, znamenitih umetnika, slikara i zlatara, a o kojima govori i splitski arhiđakon i hronograf Toma.[31] Posle nekoliko godina dužd Dandolo je pravdao svoju invaziju na Zadar, uz pomoć francuskih krstaša, optužujući Zadar kao snažno žarište patarenstva.

[29] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 276.
[30] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II, 296—297.
[31] Thomas Archidiaconus, *Historia Salonitana*. Ed. Fr. Rački. M. H. Sl. M. XXVI, (1894), 80.

Dužd Dandolo bio je uporan i istrajan u svojim planovima da zagospodari Jadranskim morem, a iznad svega da pokori i razruši otporni Zadar kao najjaču tvrđavu na Jadranu koja mu se nikako nije htela da podloži. Najzad je ratoborni dužd u tome i uspeo uz pomoć francuskih krstaša i ugovora koji je s njima učinio da mu umesto novčanog zaduženja za prevoz u Svetu zemlju pomognu osvojiti Zadar. O tom krstaškom zločinu, koji je nadaleko odjeknuo, a o njemu se negativno izrazio i Lateran, sa papom Inocentijem III, mada će on kasnije te iste krstaše koristiti da osvoje Carigrad i osnuju Latinsko Carstvo kao poziciju za prodiranje katolicizma na Bliski istok. Strahovita nadmoćna snaga, kojom su krstaši raspolagali, sručila se na Zadar, mada su se na zidine iznosili krstovi kako bi se tim osvajačima dalo na znanje da oni napadaju na grad u kome žive hrišćani.[32] I francuski hroničari, kao i naš splitski Toma arhiđakon, opisuju ovaj strahoviti napad i rušenje, kao i pljačkanje svega u gradu, gdegod su osvajači mogli naći ma kakav dragocen plen. Toma živo opisuje te događaje meseca novembra 1202. god., pa iako sveštено lice, ne propušta da kaže da su napadane i pljačkane i same crkve.

»In recessu totam (i. e. Jaderam) in solitudinem redigerunt. Dirruerunt enim omnes muros eius et turres per circuitum, et uniuersos domos intrinsecus, *nil nisi solas ecclesias relinquentes*.«[33] Ovo petodnevno razaranje grada Toma pokušava da opravda kao kaznu božju zbog patarenstva koje je u gradu nailazilo na svoje zaštitnike i promicatelje: »nam omnes qui nobiliores et maiores Jadere censebantur, libenter recipiebant hereticos et fauebant.«[34] Stradanja Zadrana bila su produžena još i za sve vreme dok su osvajači boravili u Zadru, od novembra 1202. do Uskrsa naredne godine. Prema duždevoj odluci, Mlečani koji su se u Zadru zadržali dali su još razoriti preostale zidine, kao i sva utvrđenja. Grad je opusteo i mnogi su našli spas u izbeglištvu.

Nije teško zamisliti da su svi od reda, crkveni ljudi, benediktinci kao i benediktinke veoma teško podnosili zulumu sada pobedonosnih osvetnika Mlečana. Mnogo kasnije nije to zaboravljeno. Izbeglice stradalnici u sećanjima na te strašne dane, zahvalno govore o onima koji su im pružili utehe i pomoć, zaštitivši ih u izbeglištvu. Tako su se Zadrani odužili manastiru sv. Kuzme i Damjana na Pašmanu, kada su mu darovali zadarsku crkvu sv. Dimitrija, zajedno sa dobrima koje je crkva uživala. »*Quoniam nostrae desolationis et exilii tempore* vos et monasterium vestrum agnovimus nobis et (profliguntibus) fore asilum et auxilium, idcirco ad memoriam beneficia vestra nobis benigne exhibita reducentes, vobis et per vos vestro monasterio ecclesiam sancti Dimitrii martyris in nostra civitate sitam tradimus . . .«[35] Istome mana-

[32] P. Skok, *Tri starofrancuske hronike o Zadru u godini 1202*, Zagreb 1951, tabla V.

[33] Thomas Archidiaconus, o. c., 84.

[34] Thomas Archidiaconus, o. c., 84.

[35] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, III, 41.

stiru Sv. Kuzme i Damjana 27. marta 1207. god. bude darovana i crkvica sv. Petra u Bubnjanima, od strane zahvalnih monahinja iz Zadra, koje nisu zaboravile zla koje su proživele pre pet godina za vreme krstaškog pustošenja: »Instante tempore maxime perturbacionis et supervenientibus diebus, in quibus civitas Jadertina solotenus prostrata est.«[36]

Po odlasku Mlečana na Istok, osvojivši pre toga gotovo sve dalmatinske gradove, Zadrani su se pod novim knezom Domaldom donekle oporavili. Štaviše uspeli su da na Ugljanu osvoje mletačku tvrđavu Sv. Mihovila. Zadrani su se žestoko osvetili za pretrpljene nesreće i stradanja. Zadarski su ratnici gotovo čitavu svetomihovilsku posadu nemilosrdno sasekli. Ali to im nije pomoglo i oni su morali da posve kapituliraju pod veoma teškim uslovima.[37]

Papa Inocentije III bio je valjano obavešten o zlodelima krstaša i njihovih naredbodavaca Mlečana i uslovno ih kaznio prokletstvom, da bi ih uskoro i oslobodio od te duhovne kazne, računajući na njih za osvajanje Carigrada. Krševanski benediktinci su se postarali da sa svoje strane prikažu papi sve što su pretrpeli, kao i ostale crkve, u kojima su najdivnije umetničke dragocenosti od zlata i ikone bile uništene ili ukradene. Ali unatoč molbi ugarskog kralja Emerika (Mirka) da se njemu ponovo vrati Zadar, koji su »barones Francie *crucesignatos*« zauzeli i opljačkali, ništa nije preduzeto.[38] Sve bi uzalud. Papa je sada trebao krstaše za njegove bliskoistočne planove, pa je sve ostalo u rukama nasilnika dužda Dandola. Ipak, papa je uzeo u zaštitu Sv. Krševan.

U Anagniu, 4. februara 1204. izdao je bulu Inocentije III, kojom je manastir sv. Krševana uzeo pod svoju i svetoga Petra zaštitu, pošto je prethodno saslušao pravedna zahtevanja. U buli se pominju i posebno »specialiter« sva imanja manastirska, a među njima i »insula Mauni.«[39]

Upravo u ovo vreme sve nevolje kojima je bio izložen Zadar, a i njegov manastir sv. Krševana, nametale su manastiru brigu da se za sve takve i slične situacije obezbedi jednim kartularom koji je pravno mogao da pokaže svu valjanost i ispravnost, zakonitu i u svim baštinskim pravima (iure hereditario) za sve što je manastiru darovnicama pripadalo, takvim u kome bi na jednom mjestu bile sabrane sve donacije koje su bile temelji njegovih privilegija. Možda je upravo posle zadarske katastrofe notar Blaž stao raditi na kartularu. Ove potrebe diktovale su i pojavu kartularskog kodeksa, koji je, ako ne i dokumentarno svedočanstvo, ipak informativno olakšavao u pitanjima nastalih sporova. Jednako pred domaćim vlastima, kao i pred vrhovnom crkve-

[36] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, III, 66—67.

[37] F. Šišić, *Zadar i Venecija*, 256—258; Isti, *Poviest Hrvata za kraljeva iz kuće Arpadovića*, 192—202.

[38] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, III, 19.

[39] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, III, 38—39.

nom vlašću, rimskom kurijom. Pravna vrednost kodeksa svakako je bila izražena notarevim znakom, sa signu notarii, kao roborativnim, overavajućim sredstvom pri pojedinim dokumentima, a tako zacelo u dosta slučajeva i u zbirnom, kartularskom vidu sa notarskom potvrdom. Dakako, u Rimskoj kuriji bile su od najvećeg uticaja papske bule, papa Celestina III i Inocentija III uz koje je kartular bio usputno dokazno sredstvo za autentičnost manastirskih zahtevanja, za zaštitu od onih koji su mogli da bilo na koji način ugroze manastir.

Treba upozoriti da su posle zadarske katastrofe tokom prvih decenija XIII stoleća krševanski benediktinci bili pošteđeni od uznemiravanja sa svetovne strane. Ali, neočekivano uznemirenje i teško zlo došlo je od crkvene strane, od samoga zadarskog nadbiskupa.

Manastir i njegov opat dugo su vremena izdržavali teški sukob koji je izazvao zadarski nadbiskup. Ovaj žestoki sudar iznenadno je otvoren godine 1221, a trajao je više od dva decenija do 1242. Povod je dala nadbiskupova naredba da i manastir plati za svoje posede desetinu. Manastir je smatrao da je oslobođen od takvih poreza i da mu ih ne može nikakva vlast da nametne. Manastir, kao izraziti mletački protivnik, a nadbiskup kao mletački eksponent bili su od ranije antagonistički raspoloženi i nisu prijateljski saobraćali, pošto je ionako manastir bio izuzet od nadbiskupske vrhovne vlasti. Međustrane optužbe bile su teške i nedostojne crkve i njenih predstavnika. Sav ovaj spor je u detaljima prikazao M. Brandt, u raspravi koja nas vodi kroz ceo tok ovoga nemilog procesa, jednako za nadbiskupa kao i manastir. U sve ovo zbivanje u Zadru bio je upleten i trogirski biskup Tregvan, čas od strane Rimske kurije kao istražitelj, a čas opet optužen od zadarskih protivnika, napose nadbiskupa.[40] Kolebanje koje je u tom poslu i sporu pokazala Rimska kurija bilo je za obe protivničke strane teško i po posledicama, pred vernicima, ponižavajuće.

Kad je došlo do ponovnog rata između Mlečana i ugarsko-hrvatskog kralja, Zadar je bio na strani Hrvata i vojska bana i hercega Dionizija. Ali, ta vojska bila je od Mlečana leti 1243. potučena. Zadar je tada ponovo podložen Veneciji. Kako se Bela IV 1247. god. odrekao Zadra, nastupila su nova vremena teških iskušenja Zadrana, pritisnutih na svim stranama njihovog života. Tada i Maun deli sudbinu Zadra. Međutim se opat krševanskog manastira Nikola Semitekulo obratio na tadašnjeg zadarskog kneza Angela Maurocena da ispravi nepravdu koju su mu raniji osvetnici naneli. Opat je mogao da knezu i njegovim savetnicima dokaže da je Maun već odavna zakonito pripadao manastiru, »que (i. e. insula) ad ius et proprietatem ipsius monasterii spectare noscitur, *sicut in eius privilegiis continetur.*«[41] To je uverilo kneza i njegove prvake pa je Maun opet vraćen manastiru, »in perpetuum possidendam.«

[40] M. Brandt, *Jedna epizoda u borbi oko uvođenja papinske desetine u Dalmaciji.* Historijski zbornik, (Zagreb) VII, 1954.

[41] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus,* III, 336. Vidi prilog.

Ovaj akt zadarskog kneza sastavio je i napisao 1. februara 1248. god. notar Petar Papiensis pred »železnim vratima« i označio da je njegovu autentičnost utvrdio svojim notarskim znakom. Kad se spominju privilegiji, koje je opat knezu pokazao, ne zna se da li je još tada za otok Maun postojao i original Kresimirove donacije iz 1069. godine. Ali, ti su privilegiji bili u celosti prepisani i u Blaževom kartularu, pa je kodeks mogao da posluži i kao pravno svedočanstvo za zahteve opata Nikole Semitekula. Nema sumnje da se tada opat mogao da pozove i na potvrde i zaštite dvojice rimskih pontifika, Celestina III i Inocentija III. Sa toliko dokumentacije krševanskom opatu nije bilo teško da dokaže opravdanost svojih zahteva. Zato je i mogao notar Petar da se pozove ne na jedan već više privilegija, u pogledu toga otoka. Verovatno još sačuvani original, Blažev kartular i papske bule morale su da pred zadarskim vlastima imaju potrebno, korisno dejstvo.

Petrus Papiensis je i po drugi put iste godine 1248. bio zadužen od strane manastira sv. Krševana da prepiše originalnu Kresimirovu poveljU, u vezi s darivanjem otoka Mauna. Ne zna se šta je navelo opata Nikolu Semitekula da dade prepisati Kresimirovu donaciju, kad su ga u tome zaštićivali Kartular i papske bule. Svakako je bila od nemalog značenja zaštita koju je Rimska kurija svečano pružila manastiru sv. Krševana kao i njegovim opatima. Povrh svega je i priznanje od kneza Maurocena, iz iste 1248. godine, označavalo i postojanje manastirskog stečenog prava.

Paleografski ovaj posao notara Petra pruža prekrasan primerak notarske karoline-gotice. Štaviše, signum invokacije je upravo umetnički izrađen, a tako isto i majuskulno Q, s kojim počima tekst Kresimirove povelje. Nema sumnje da je prepisivač-notar bio impresioniran sa samim originalom, bez obzira da li je bio napisan beneventanom ili karolinom, pa je i on nastojao da i svoju kopiju učini i za oko što lepšom. U tome je on posve uspeo i dokumenat je na sreću sačuvan. Tek vekovi su učinili svoje te je nekoliko redi povelje postalo dosta zamagljeno, pa su neki čitaoci u XIX stoleću učinili opet svoje, kad su ta mesta premazali taninom, da bi ih sigurnije pročitali. Naš snimak to rečito pokazuje, i mesta premazana taninom danas se teže čitaju. Slova ipak nisu toliko zamagljena da se ne bi mogao tekst pročitati. Uostalom, to će se utvrditi i u komparativnoj analizi ovoga teksta objavljenoga od Luciusa, Farlata, Kukuljevića, Račkoga, Šišića i Kostrenčića.

Međutim, izvesne nejasnoće potiču i od samoga notara, u njegovoj notarskoj potvrdi. Ona glasi:

»Anno domini MCCXLVIII°, die quinto intrante nouembris indictione sexta. Ego Petrus Papiensis, publicus notarius aule imperialis *autenticum* huius exempli *uidi et legi* nichil addens uel minuens quod sententiam mutet, scripsi et sigillo consueto roboraui.« Ispred ove Petrove potvrde nalazi se njegov signum notarii. Notari se u to vreme

nikako ne služe pečatom, pri roboraciji dokumenta, originala ili prepisa, kako je to utvrđeno već praksom u zapadnoj Evropi. Zato je ovo »sigillo« nesumnjivo lapsus calami samoga Petra, umesto »signo« koji se i doista nalazi ispred teksta njegove roboracije.

Dok Kukuljević kaže da svoj tekst ove povelje uzima »iz prepisa od g. 1248.«,[42] Rački donosi čitavu Petrovu roboraciju, u velikoj napomeni, ujedno spomenuvši da je Lucius preneo svoj tekst »ex antiquo registro privileg. monast. s. Chrysogoni.«[43] M. Šufflay se na tome također zadržao u svojoj diplomatičkoj studiji o dalmatinskoj privatnoj povelji i dao je svoje mišljenje o ovoj nesumnjivoj grešci notara Petra, i ovo »aule imperialis« smatra kao pogrešno čitanje, umesto »auct(orittate) imperiali.« A to je još sigurnije zaključiti, kad notar upotrebljava »sigillo« umesto »signo«.[44] Tako »cum signo consueto« Petar roborira akt Angela Maurocena od 1. februara 1248. god. Na žalost nema više sačuvanih povelja ovog notara, jer se posle njega ubrzo javlja njegov naslednik notar Petar Scandolarius.

Akcenat pri kraju ove roboracije treba staviti kada notar Petar kaže »autenticum huius exempli uidi et legi«, što će bez daljnjega da znači da je taj *autenticum* original, i da nikako nije Petru za prepis poslužio Blažev Kartular.

U manastiru su svakako želeli da se i ovim prepisom osiguraju, pošto je original sigurno bio već vrlo trošan i pretila mu je opasnost da posve strada. To se najzad i dogodilo.

Šišić se ne odlučuje da je autenticum Petrove kopije doista i original Kresimirove donacije.[45] Naprotiv, ja sam duboko uveren da je notar Petar imao pred sobom original kako ga je biskup hrvatski Anastazije sastavio i napisao. Da je manastir bio do kraja zadovoljan sa Blaževim Kartularom, ne bi sada u toj 1248. godini, kad mu je već knez Angelo Mauroceno potvrdio pravo na uživanje dobara na Maunu, dao sastavljati kopiju dokumenta. To je moglo da bude samo stoga što se original nalazio u trošnom stanju pa ga je trebalo ovekovečiti jednom kopijom koju je ujedno overovio notar Petar. Poređenje tekstova u Kartularu sa Petrovom kopijom upravo pokazuje ono što Šišić i želi, da su tekstovi u oba dokumenta, u Kartularu kao i u Petrovoj kopiji, gotovo identični, a kopije nisu ni bolje ni čistije od tekstova u Blaže-

[42] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I, 132.

[43] F. Rački, *Documenta*, 74.

[44] F. Šufflay, *Die dalmatinische Privaturkunde*. Sitzungsberichteder kais. Akademie der Wissenschaften in Wien, Phil.-hist. Klasse, Bd. CXLVII., 25., n. 2.: »... Wenn bei Rački, Doc. Nr. 55 (ad. a. 1069., p. 74) a. 1248: Petrus Papiensis publicus notarius *aule imperialis* vorkommt, so darf das im besten Falle auf einer irrtümlichen Leseart der Kürzung für auct(oritate) imperiali beruhen; wie aus dem nachfolgenden groben Lesefehler: sigillo (statt signo!) consueto roborari zu ersehen ist. Der Notar welchen ich unter diesem Jahre fand, unterschreibt sich: Ego Petrus publicus notarius ut audiui scripsi compleui et signo consueto signaui.«

vom Kartularu. Sve to će najjasnije pokazati poređenja tekstova u Kartularu i u Petrovoj kopiji sa svim izdavačima, od Luciusa do Kostrenčića.

III. *Diplomatička i istorijska analiza Kresimirove darovnice iz 1069. godine*

Šišić je, kako je rečeno, uočio da je neophodno poređenje tekstova ove povelje, sačuvane u prepisima dvojice zadarskih notara, Blaža, posle 1201, i notara Petra, iz 1248. godine. Želju svoju Šišić nije stigao da ispuni, mada ju je u svojim *Genealoškim prilozima* već 1914. godine izrazio. Tu njegovu želju, kao današnju naučnu potrebu ispunjavamo u ovom poglavlju rasprave, sa puno zahvalnosti prema istoričaru Šišiću.

Kao osnovu uzimamo Šišićevo izdanje iz 1914. (*Priručnik*, 252—254), pošto je on jedini imao u ruci Blažev Kartular, dok je Lucius doneo taj dokumenat prema Ljubavčevom prepisu. Farlati se, opet, posve podudara sa Luciusom (*Illyricum sacrum*, V, 48—1775). Kukuljević i Rački koristili su prepis notara Petra, a Kostrenčić sa saradnicima J. Stipišićem i M. Šamšalovićem uzimaju tekst notara Petra, mada je Šišićeva kopija preuzeta iz starijega, Blaževog Kartulara.

Sve varijante koje se pojavljuju u spomenutim izdanjima daju se u napomenama. Iz njih će se uočiti već utvrđena činjenica da među njima nema bitnih razlika, koje bi menjale smisao teksta. Svakako, i Petrov tekst je veoma dragocen, jer po svemu sudeći, i on je preuzet sa samog originala koji je bio pred njime, kao što su originali bili prisutni i u Blaževom radu.

† Quoniam diuinitatis eximia celsitudo summos ac minimos non modo pro meritis, uerum etiam dispensatione profunda terrenos[46] largitur honores, et modo inuestigabili[47] eleuat sublimandos et sublimi(or)um[48] superborum colla pessundat, ut[49] ineffabilis iudicis ineffabile quoque iudicium perseueret, et omnipotentis discretio ex inexausto[50] procedens fonte terrena dispenset imperia. Ideo ego Cresimir[51] diuina gratia largiente Chroatie atque Dalmatie iura gubernans, atque aui mei beate memorie Cresimiri regis, patrisque mei regis Stefani in

[45] F. Šišić, *Genealoški prilozi*, 67, n. 1.: »Da ono »autenticum« znači *original*, bilo bi najvjerojatnije, no ne mora baš da bude, jer i ovaki samostanski zbornici uživali su ugled i vjerodostojnost »autentika«. Stoga je našem pitanju mnogo mjerodavnije uspoređivanje ovoga prijepisa s tekstom zbornikovim.«

[46] Lucius: *aeternos* terrenos.

[47] Lucius: ininvestigabili.

[48] Lucius i Kukuljević: sublimium; Rački i Kostrenčić: sublimiorum.

[49] Lucius: et.

[50] Lucius: inexhausto.

[51] Petar, Lucius, Rački, Kostrenčić: Cresimirus.

elisio[52] campo feliciter quiescentis habenas regni retinens anno dominice incarnationis Jesu Christi domini nostri M°LX°VIIII°[53], indictione VII[a], epacta (XX)V[a],[54] concurrente III°, in nostro Nonensi cenaculo residens una cum nostris iupanis, comitibus atque banis, capellanis etiam nostre regalis aule, cogitare cepi, qualiter omnipotens deus hereditarii regni michi[55] concessa[56] gubernacula conseruaret, et animabus meorum predecessorum requiem eternam donaret: inueni nichil in operibus misericordie[57] dignis[58] nichilque deo acceptabilis,[59] quam ex

[52] Rački: in *Clisio;* U n. 1. ispod teksta stoji: »Apographum manifeste habet »clisio« non »elisio«; Kostrenčić, u n. 1. ispod teksta stavlja ovo: »Rački čita »clisio«, ali nema sumnje da stoji »elisio«, što i odgovara smislu teksta.« Međutim, meni se više sviđa tumačenje Račkoga, iako alegorijski smisao takođe može da se uzme u obzir. Ali kako je sav smisao ovoga dela okrenut ka istorijskim podacima iz genealogije Kresimirovića, čini se da je tu mišljeno upravo na pravu grobnicu, negde ispod Klisa, gde se uostalom nalazila i zadužbina kneza Trpimira, Rižinice, manastir prvih benediktinaca u hrvatskoj državi. Rački-sveštenik je pre sviju mogao da oseti pravi smisao ove fraze, istorijski, napuštajući alegorijski smisao.

[53] Lucius donosi ove brojeve u vidu arapskih cifara, što tada još nije bilo uobičajeno u Dalmaciji. Zacelo je tako postupio Ljubavac da bi godina bila pristupačnija čitaočevu oku, naviklom već na arapske cifre. Notar Petar beleži brojeve na rimski način.

[54] Kukuljević i Rački, ali i Šišić stavljaju ispred rimskog V, u zagradu (XX) tj. XXV ne objašnjavajući ničim ovu nesumnjivu grešku u samom originalu. Kostrenčić u n. 2. kaže: »Mora stajati XXV.« — bez ikakvog daljnjeg objašnjenja, pošto su se takve greške pojavljivale i u drugim diplomatikama na ostalom evropskom zapadu.

[55] Lucius: mihi.

[56] Lucius: concessit.

[57] Lucius: maxime; Kukuljević: memorie;

[58] Lucius: dignius; isto Kukuljević i Rački.

[59] Rački: nichilque nostra terrestri aula dignius. U n. 2. Rački tumači tu promenu: »Apographum ordinem verborum ita disiectum habet: »dignius nichilque deo acceptabilius quam ex nostra terrestri aula...« Kostrenčić u n. 3. daje sledeće objašnjenje: »Smisao ovoga teksta je nejasan. Očito je da se tu radi o pogreškama nastalim pri prepisivanju iz beneventanskog predloška. Po svoj prilici je u prvotnom tekstu stajalo »dignius« umjesto »dignis«, a umjesto »quam et« quam ex«. Veznik »et« pisan beneventanom vrlo je sličan prijedlogu »ex«. Na ovaj način ova rečenica postaje jasna. Rački je pokušao objasniti transponiranjem pojedinih djelova rečenice: »inueni nichil in operibus misericordie deo acceptabilius nichilque nostra terrestri aula dignius quam et supernorum ciuium atque sanctorum sacrata habitacula...«

Ceo ovaj nesmisao počiva na alegorijskom tekstu, koji nikako ne dodiruje neki istorijski smisao, pa zato i nije od veće važnosti. Mišljenje da je prepisivač Petar iz beneventanskog predloška mogao da pogreši jedva bi se moglo prihvatiti, jer je on nesumnjivo dobro poznavao i beneventanu, kao što to pokazuje i ostali tekst. A zabuna koja je mogla da nastane u sličnosti beneventanskih ligatura za *et* i *ex*, također se ne može prihvatiti pošto su one bile za medievalnog skriptora očigledne. A sam Petar pokazuje da je beneventanu dobro poznavao i da u svojoj karolinagotici stoji pod njenim uticajem, što pokazuje njegovo *z*, koje je posve beneventanskog izgleda. Ponekad i *e* liči na beneventansko.

nostra terestri aula supernorum ciuium atque sanctorm sacrata habitacula possessionibus muneribusque ditare condignis. Igitur quia deus omnipotens terra marique nostrum prolongauit regnum, decreuimus et promto[60] animo stabiliuimus monasterium sanctissimi C(hrisogoni)[61] martiris, cuius uenerabile[62] corpus infra eiusdem ciuitatis menia requiescit, prediis atque possessionibus honorare. Simul quia in gestis antecessorum nostrorum regum[63] scilicet excellentissimorum, in campis et territoriis plurimis predictum monasterium inuenimus priuilegiatum; nos ergo a predecessoribus nostris in nullo deuiantes pro remedio anime mee meorumque omnium defunctorum afferimus[64] hoc et stabili[65] tenore[66] donamus tibi beatissimo C(hrisogono)[67] martiri glorioso et per[68] te[69] domino Petro, tue sancte aule digno abbati nostram propriam insulam in nostro dalmatico mari sitam, que uocatur Mauni,[69] cui ex orientali parte adiacet insula, que in uulgari Sclauonico Veru[70] nuncupatur, ut eam habeat et possideat in eternum absque cuiusquam mortalium inquietudine predictum[71] sanctissimi martiris monasterium; nam sic[72] bona nostra decreuit uoluntas annuentibus et supplicantibus uniuersis[73] nostri regni principibus. Ut autem hec nostra donatio in

[60] Lucius i Kukuljević: prompto; Rački: promtto; Kostrenčić: promcto.

[61] Petar: G(risogoni); Lucius: Chrys. (ogni); Kukuljević i Kostrenčić: G(risogoni).

[62] Lucius: venerandum.

[63] Petar: regnum; Rački donosi regum, sa n. 3. gde prenosi kako je U Pertovoj kopiji: regnum; Kostrenčić smatra u n. 4. da treba stajati »regum«.

[64] Petar: offerimus, a tako i svi ostali izdavači. Šišićevo *afferimus* sigurno je zagrebačka štamparska greška.

[65] Petar: stabiliter; tako isto imaju Kukuljević, Rački i Kostrenčić, a Lucius ima: stabili tenore, kao i Šišić.

[66] Petar: huius tenore; Rački: et stabiliter donamus — bez huius tenore. Kukuljević: offerimus *hoc* et stabiliter *horum* tenore.

[67] Petar: G(risogono); isto i Kostrenčić.

[68] Lucius: et praesente.

[69] Rački u n. 4. pogrešno kaže da je Maun na istoku Paga, međutim on se nalazi na zapadnoj strani Paga. Petar piše pogrešno: *ex oriefali.* P. Skok u svojim lingvističkim analizama, u studiji *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima*, Zagreb 1950, posvetio je svoju pažnju i Maunu i Viru. Tako za Maun kaže: »Màun, koji ravenski geograf piše Moa, a pominje se i u doba hrvatske narodne dinastije. To znači zacijelo, da su ovi otočići, poput Ščedra kod Hvara, bili u ono doba ekonomski i kulturno važni, a ne kao danas, kad nijesu nastanjeni.« (O. c. 71). Na jugu Paga kod Privlake drži se oveći otok, koji se hrvatski zove Vir, a talij. Pontadura. Na njemu su brojni rtovi i uvale... Naziv otoka Vir vrlo je zanimljiv... (O. c., 74). U prilozima *Kazala i karte* na osmoj karti se Maun spominje kao Maon, dok je u legendi ispod karte zabeležen: Maun.

[70] Rački tumači da je u tome skrivena slovenska reč ВЕРЬ za današnji Vir, it. Pontadura.

[71] Lucius: praedicti.

[72] Petar: si; Kostrenčić u n. 5.: »Treba da stoji »sic««.

[73] Lucius: supplicantibus *venerandis.*

eternum fundetur et stabilitate perpetua perseueret, eam nostra nostrorumque episcoporum attestatione simulque con testatione[74] astringimus et inuiolabiliter premunimus, statuentes, ut quicunque mortalium immemor diuini eximinis[75] et peruersor[76] nostre regie dignitatis uoluerit unquam ausu temerario de predicta insula a nobis[77] regaliter concessa monasterium[78] sanctissimi C(hrisogoni)[79] inquietare simulque nostra iura confundere, incurrat iram super iram futuri iudicii,[80] et sit reus in conspectu extremi examinis cum Herode, Iuda et Simone mago portionem in eternum habiturus et antichristi[81] consortium[82] possesurus ab omnipotente[83] deo sanctisque apostolis ett a cuncto sanctorum cetu et beatissimo C(hrisogono)[84] maledictionem accipiat sempiternam, et nostre regali curie quibuscumque successoribus meis regibus, iupanis, comitibus siue banis componat libras auri C. et in nostro regno perpetuo sit infamis.

† Ego Cresimir rex Cr(oatorum)[85] atque Dal(matinorum).[86] * Ego Stephanus Jadere episcopus subscripsi.[87]

Et hec sunt nomina testium qui in hoc facto interfuerunt.

† Adamizo[88] nonensis[89] iupanus,[90] testis, Boleslaus[91] curialis comes, testis, Viachizo[92] iupanus de Luca, testis, * Volessa dat (!),[93] testis Budez[94] postelnic, Berberen(sis)[95] iupanus testis, Johannes regis capella-

[74] Lucius izostavlja: simulque contestatione; Kostrenčić: cum testatione.
[75] Petar i Lucius kao i svi ostali: examinis. Šišićevo *eximinis* biće da je štamparska greška.
[76] Lucius: perversorum.
[77] Lucius: izostavlja *a nobis* i zamenjuje sa *cenobio*.
[78] Lucius: monasterio.
[79] Petar: G.; Lucius: Chrys.; Kostrenčić: G(risogoni).
[80] Lucius: Iudicis.
[81] Petar: antixpisti.
[82] Lucius: consortia.
[83] Lucius: ab omni pace.
[84] Petar: G. = Lucius = Chrys.; Kukuljević i Kostrenčić: G(risogono).
[85] Petar: Cru; Lucius: Cro.; Kukuljević: Cru(acie); Rački transkribira sa Chroatie; Kostrenčić sa Cru(ație).
[86] Petar: Dal.; Lucius: Dalmat.; Kukuljević: Dalmacie. Rački i Kostrenčić: Dalmatie.
[87] Petar je dao skraćenicu *ss.* nesumnjivo za subscripsi. Lucius čita: scripsi; Kukuljević: signaui; Rački u n. 8. tumači pravilno: »ss.« i. e. s(ub)s(cripsi) non »signaui«, kako to čita Kukuljević.
[88] Rački transkribuje ovo slovo sa ç kao Adamiço. Međutim ovaj oblik slova nije c sa sedilom, već jasno preuzeti znak za z koji je opet u beneventanu ušao kaligrafisanjem mlađerimskog z. Treba upozoriti da je Ljubavac za Luciusa pravilno transkribovao kao Adamizo. U Kostrenčićevoj transkripciji je Adamço što paleografski ne odgovara.
[89] Lucius: Nomen.
[90] Lucius: iuppanus.
[91] Lucius: Bolislaus; Kukuljević i Kostrenčić: Bolesclaus.
[92] Rački: Vilchiço.
[93] Rački: dad.
[94] Lucius: Budec; Rački i Kostrenčić: Budeç.
[95] Lucius: Berberiensis; Rački: Berberisticus.

nus testis, Petrus regalis curie iudex, testis, Studez[96] regalis pincerna, dominus Leo imperialis protospatarius ac totius Dalmatie catapanus,[97] testis, Saluslaus[98] nonensis iudex, testis. † Adam monachus de sancto Bartholomeo[99] abbas, testis. Petrus iupanus de Sidraga, testis, Dragomir iupanus de Zetina,[100] Andreas Belgradensis prior, testis.

† Ego Anastasius huius chirographi[101] dictator Chroatensis[102] episcopus et aule regie[103] cancellarius, iussu et uoluntate predicti domini mei regis scripsi et confirmaui feliciter in ciuitate Nona. Amen.

Upoređujući varijante, koje je toliko želeo da sprovede Šišić, i to sa njegovim tekstom preuzetim iz Blaževog Kartulara, na koji se začudo ne osvrće Kostrenčićevo izdanje, može se konstatovati da postoje minimalne nejasnoće koje nikako ne pozleđuju istorijski smisao teksta. One potiču najverovatnije od prepisa notara Petra, mada se on hvali da nije ništa dodao ili umanjio što bi menjalo smisao: *quod sententiam mutet*. I doista njegove greške nisu izmenile sadržajni smisao prepisane povelje što potvrđuje i velika sličnost sa tekstom notara Blaža.

Možda je najvažnije mesto na kome se ne slažu izdavači ono u kome se govori da Kresimirov otac počiva »in campo elisio«. Metafizička alegorija »in campo elisio« u dispozicionom delu povelje nikako nema mesta. Kostrenčić, kako je već rečeno, smatra da upravo *elisio* odgovara smislu teksta a ne *clisio*.

Treba reći da je u kopiji notara Petra ovo mesto zamagljeno taninom, te se pošto poto ne može tvrditi da li je u toj reči prvo slovo *e* ili *c*, pa je dakle neizvesno ovo čitanje, da li *elisio* ili *clisio*. Rački je u svome komentaru odlučno pristao uz lekciju *clisio*. Rački, naime, veoma odlučno kaže, čitajući Petrovu kopiju: »Apographum manifeste habet »clisio« non »elisio«. Za Račkim je pošao Vj. Klaić pa i on smatra da je kliško polje dalo večni pokoj. Samo Klaić kaže da tu počivaju otac i ded kralja Petra Kresimira, međutim iz teksta se ne bi moglo da zaključi da tu počivaju obojica, već samo njegov otac Stjepan, za koga se kaže da je tu »feliciter quiescentis«, a ne *quiescentium*, kad bi se radilo o grobnici obojice spomenutih Kresimirovih predа.[104]

Osim toga ne postoji legenda o elizijskom polju, već o elizijskim poljima, otocima blaženih kod Hezioda, pa bi u tome slučaju da je

[96] Lucius: Suidoz; Rački, n. 11: »Forsitan autographum habuit Sudeç; Kostrenčić: Studeç.

[97] Petar: ac iupanus; Lucius: catipanus.

[98] Petar: Saluisclauus; Lucius: Salvislavus; Rački: Sellislauus. U n. 13: Saluisclauus pro Sellislauus, Selislav. Miklošič, op. cit. nr. 341.

[99] Petar: sancti Bartholomei; Isto i Kostrenčić: monacus sancti Bartholomei.

[100] Petar: Cetina i svi ostali.

[101] Petar: cirographi.

[102] Petar i Kostrenčić: Cruatensis; Lucius: Crivatens(is).

[103] Petar: regis; isto Rački i Kostrenčić.

[104] Vj. Klaić, *Povjest Hrvata*, Zagreb 1889, I, 107.

kancelar Anastazije na to mislio trebao izraziti sa *in campis* a ne *in campo*. Uostalom kad se budu i ovde preduzela sistematska arheološka istraživanja, mogu se očekivati željena iznenađenja.

Po mome uverenju je tumačenje Račkoga prihvatljivije, mada su prepisivači Blaževog Kartulara bila prvoklasna lica, napose Ljubavac, pa se njihova lekcija ne može smesta i odbaciti.

Inače je kancelar Anastazije stilski ispunio arengu duhovnim metaforama, dovoljno kićenim da se objasni duhovni povod za izdavanje Kresimirove donacije. To se svakako izbegava da se ponovno u dispoziciji utiče ovakvoj iskićenoj stilizaciji, bez ikakvih istorijskih osnova. A podatak o eventualnom mestu gde se nalazila grobnica Kresimirovog oca svakako je imalo više mesta nego navedena alegorija o elizijskom polju, bolje poljanama.

Svakako, i ovako tradirana donacija, u Blaževom Kartularu i kopiji notara Petra, zajedno upoređene sa tekstovima spomenutih izdavača, od XVII do XX veka, ostaje u svojim bitnim delovima bez ikakvog sadržajnog narušenja. Ona se može, u celosti uzevši, i pored tih manjih nejasnoća i neizbežnih grešaka u prepisivanjima, smatrati kao diplomatički i pravno-istorijski pouzdan istorijski izvor za puno naučno korišćenje.

Ovako sačuvan tekst Kresimirove darovnice popunja dragocenim podacima izvesne praznine, koje su nestale i koje sada ne postoje, omogućavajući znatnije i jasnije poglede u velikozadužbinske poteze moćnoga vladaoca. Takvi pak potezi sigurno predstavljaju ovakvog ktitora kao moćnoga vladaoca. Ovo svedočanstvo, nastalo u jednoj od kraljevskih rezidencija, u Ninu, samo je živ odraz veličine prestonice Nina u to doba. U tome nas je arheologija obdarila novim podacima, a verujemo da će i nova istraživanja dati i nove medievalne rezultate u vezi s epohom koju predstavlja kraljevanje Petra Kresimira IV. Sam Nin je još od kneževskih vremena bio sedište kneza Višeslava i Godešava, čiji arheološki ostaci govore o znatnoj kulturnoj sredini. Iz Kresimirovog pak vremena pre četrdesetak godina na svetlo dana su se pojavili temelji jedne lepe u srazmerama dosta velike bazilike. Bilo je to zaslugom *Hrvatskog starinarskog društva u Kninu*, pod vodstvom strastvenog skupljača starohrvatskih starina fra L. Maruna, a uz stručnu ma i povremenu saradnju znamenitog arheologa M. Abramića 1928. godine. Bila je to crkva koja je pripadala benediktinkama sv. Marije ili Marčele, pa je to bila treća crkva u Ninu, pored katedrale i crkve sv. Križa iz VIII veka.[105] Ova je crkva veoma stradala za opsade Nina

[105] *Otkriće trobrodne bazilike iz doba kralja Petra Krešimira IV u starodrevnom Ninu.* »Novosti« (Zagreb), 29. X 1928. Materijalnu pomoć za to istraživanje dala je Osječka oblast u iznosu od 100,000 dinara, što je za ono doba bila prava mecenatska manifestacija, a za neumorne arheologe veliko ohrabrenje. O tome manastiru nema podataka u inače dragocenom naučnom delu I. Ostojića, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*. Sv. II. Benediktinci u Dalmaciji. Split 1964, 99 i dalje.

od Skenderbega, a uz nju i manastir (1500).[106] Prema svemu što se u Ninu unatoč stradanjima tokom vekova ipak sačuvalo, i iz drugih verskih ustanova i crkava, vidi se da je Nin bio u vreme narodnih vladara u punom cvatu razvitka jednako za hrvatskih knezova kao i kraljeva. U vreme kralja Tomislava tu je bilo sedište znamenitog biskupa Grgura, s kime je povezana borba glagoljaša za slovensko bogoslužen je. Pri sabiranju i čuvanju tih mnogih preostalih dragocenosti zaslužan je L. Jelić, čija su arheološka i istorijska istarživanja bacila mnogu svetlost na ove oblasti iz vremena narodne dinastije.[107] Preobražaj i visoko kulturno uzdizanje, na svim društvenim stranama gdegod su bili prisutni benediktinci, jasno se zapaža. Njihova osnovna deviza, crkvena i društvena, ora et labora, dala je velike plodove na ekonomskom i kulturnom području gdegod su postojala njihova središta. Njihovi manastiri i vredni monasi zabeležili su u istoriji hrvatske kulture brojne i svetle stranice.

U takvoj kulturnoj sredini, a na tako visokom ekonomskom stepenu razvitka, mogla je da se pojavi donacija kakvom je Petar Kresimir IV obdario manastir sv. Krševana. Njegova kancelarija bila je takođe odraz stanja i dvora, kao i uglednih ličnosti koje su sačinjavale svečani dvorski krug moćnoga vladaoca. Na žalost ne postoji mogućnost da se predloži i paleografska analiza povelje, naprosto stoga što nam nije sačuvan original. Zadarski skriptorski krug, u koji se mirno može ubrojiti i onaj Nina, koji je zračio iz Kresimirove prestonice, pokazuje jednako u knjigama kao i u notarskim, javnopravnim i privatnopravnim dokumentima izvanrednu sliku simbiotičnosti dveju kaligrafskih minuskula, beneventane i karoline. Već samo ova paleografska činjenica govori o dalmatinskoj poligrafičnosti, koja traje gotovo pet stoleća neprekidno, kao osobito značajna kulturna kategorija. O tome nas mogu uveriti i faksimili povelja iz vremena narodne dinastije, koje je objavio J. Nagy o proslavi hiljadite godišnjice hrvatskog kraljevstva.[108]

Što se tiče karoline i njenog postepenog razvitka, ona je i u kancelariji postigla osobit kaligrafijski vid, čiji tip sa produženim osima daje posebni morfološki, ali uvek kaligrafijski utisak. Međutim i u kancelarijama nije bio stran ni onaj tip koji je preovladavao u skriptorijama knjiga. Sačuvan je jedan primerak, upravo darovnice Petra Kresimira IV, divne i skladno formirane kancelarijske karoline, koja se, po mome mišljenju, javlja pod uticajem papske kancelarije u vreme dolaska papa germanskog porekla i njihovih pisara, koji su slali papska pisma u sve strane evropskog Zapada, pa tako i hrvatskim vla-

[106] M. Abramić, *Nin (Aenona).* Nova Evropa, Zagreb, 1929, XX, br. 1—2, str. 1—15.

[107] L. Jelić, *Spomenici grada Nina.* Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva, N. S. Zagreb 1900—1902.

[108] J. Nagy, *Monumenta diplomatika I. Isprave iz doba hrvatske narodne dinastije*, Zagreb 1925.

darima. Nema sumnje da su se u njihovim kancelarijama rado videle i svidele bule ovakvim pismom pisane, pa nije bilo daleko da ih talentovani skriptorski umetnici prenesu i u svoje skriptorije daleko od Rima. Ova Kresimirova povelja je po mome sudu original, pa nam tako privlači s te strane punu pažnju.[109] Ova povelja pripada 1060. godini, a ligature *n*, kao i slovo beneventansko *z* govore da je u Zadru na te pisare uticala i prisutna beneventana (vidi sl. 18).

Prema sačuvanim paleografskim svedočanstvima iz perioda narodne dinastije može se steći posve pouzdan utisak da je na kraljevskom dvoru i u njegovoj kancelariji bilo skriptora koji su umeli da pišu karolinom, a drugi i beneventanom. Svi su oni poticali iz dobre skriptorske škole, bilo domaće, bilo strane u Italiji, od Rima dalje na sever, gde je dominirala karolina. A benediktinci su po svetu svuda dobro došli, našavši u bratstvima pojedinih opatija i manjih manastira prijem i zaklon za određeno vreme. Nije isključeno ni to da je pojedini monah boravio u pojedinim prilikama i u Lateranu, gde se mogao da upozna sa majstorstvom tamošnjih skriptora. Za beneventanu, pak, znamo da su dalmatinski skriptori bili u vezi i sa maticom reda, Montecassinom, pa i nekima u južnoj Italiji.[110] Latinitet koji je vladao na dvoru hrvatskih vladara odjek je žive kontinuacije iz vremena primanja hrišćanstva, i on je bio stalna spona koja je vezivala dalmatinsku Hrvatsku sa susednom Italijom i ostalim Zapadom. A to su na području pismenosti bile jednako cenjene i upotrebljavane minuskule, beneventana i karolina.

Stoga se ne bi smelo biti kategoričan i tvrditi da je original Kresimirove donacije bio napisan beneventanom, kako to žele izdavači prvog toma novog *Codex diplomaticus-a*.[111] Dakako to ne isključuje mogućnost da je donacija pisana i beneventanom. Dakle, postoje mogućnosti da je kancelar Anastazije koristio pri svome sastavu jednu od ovih minuskula. Kako ne postoji još neki primerak povelje nastale u kancelariji kancelara Anastazija, ne može se naći odgovor i potvrda ni za jedno od predloženih pitanja. Biskup Hrvata Anastazije bio je sigurno učeniji od ostalih u kancelariji, u kojoj je zacelo bilo i drugih skriptora, koji su inače bili zaduženi da vrše službu pisanja povelja, a kancelar bi ih samo potpisao i potvrdio. U našem slučaju se ne treba kolebati, pošto Anastazije to jasno kaže: »Ego Anastasius, huius cirographi dictator, Cruatensis episcopus et aule regie cancellarius iussu et uoluntate predicti domini mei regis *scripsi* et confirmaui feliciter in

[109] V. Novak, *Pojava i proširenje karolinške minuskule u Dalmaciji*. Glas SANU CCLV, knj. 11, 42, tab. 18 (1963). Vidi još primerke iz X i XI v. upravo iz zadarskih kancelarijskih skriptorija. Nagy, o. c., tab. II, V, VI.

[110] V. Novak, *La paleografia latina e i raporti dell' Italia Meridionale con la Dalmazia*. Archivio storico Pugliese. A. XIV., fasc. III—IV, (Bari, 1961) 145—158.

[111] O. c., 114. Treba reći da su izdavači nazvali, sasvim pravilno, Blažev nestali kodeks kartularom. O. c., 106.

ciuitate Nona. Amen.« Što se Anastazije naziva kao *dictator* huius cirographi, on je tu ulogu vršio, tj. sastavljajući dokumenat, a onda ga je i sam pisao. Dakako, upravo pominjanje diktatora u ovoj kraljevskoj povelji pretpostavlja da je kancelarija na dvoru hrvatskih vladalaca bila uređena na zapadni način, s jedne strane, a sa druge da je u kancelariji bilo i skriptora koji su pri manje važnim dokumentima ili pri većoj kancelarijskoj zaposlenosti pisali povelje, dok bi ih diktator ili kancelar potpisivao i overavao, bilo potpisom ili pečatom. Sam Anastazije kaže da je on bio diktator, ali da je, sigurno zbog osobite važnosti dokumenta, ovu kraljevsku donaciju sam i pisao. U svakom slučaju posao diktatora i njegova funkcionalnost pretpostavljaju da je u kancelariji bilo i spremnih skriptora koji su mogli da sastavljeni diktatorov koncept na čisto prepišu i dostave diktatoru-kancelaru opremljen dokumenat na potpisivanje i overu.[112] Anastazije je u ovoj Kresimirovoj darovnici bio u funkciji sastavljača, pisara i overača povelje, kojoj se u roboraciji ispred njegove zaključne formule nalaze svedoci, poimence navedeni sa njihovim funkcijama.

Upoređujući sve tradirane povelje kralja Petra Kresimira IV s ovom njegovom iz 1069. godine, koja sada zauzima prvenstveno sav naš interes, može se reći za ovu Kresimirovu povelju da po svome sastavu, a napose po njenoj svečanoj formi, odgovara i svečanoj prilici u kojoj je izdata, kao na nekom zboru, saboru Kresimirovih najbližih i najuticajnijih saradnika u državnoj upravi. Ova istorijska stvarnost bila je od nemalog značenja za krševanski manastir ne samo zato što je dobio znatno posedovanje nego i zbog blistava odraza osobite situacije prisustva kralja i njegovih velikaša iz najviših tadašnjih društvenih i upravnih slojeva. Sav taj postupak oko izdavanja ove kraljevske donacije još više potvrđuje mišljenje da je i hrvatska dvorska kancelarija bila uređena kao i one u zapadnoevropskim državama, sa korenima u rimsko-vizantijskim uzorima. Ovo je mišljenje i F. Račkoga kao prvoga merodavnoga istraživača hrvatske dvorske kancelarije.[113]

Ova celovita svečana forma Kresimirove povelje zrači iz vremena i situacije u kojoj je nastala, pa je i to uveliko prilog njene pouzdanosti, njene autentičnosti, ma i u prepisno tradiranim oblicima.

O tome ćemo se još više uveriti kad prođemo analizom kroz sve sastavne delove povelje, kroz ceo formular koji je tada bio u upotrebi u kraljevoj kancelariji.

Pre svega treba spomenuti da Anastazije zove ovu povelju kao kirograf. Taj diplomatički termin mogao bi da znači da je Kresimirova donacija bila sastavljena u dva primerka, jednog i istog sadržaja, od kojih bi jedan primerak pripao destinatoru, tj. manastiru ili u njegovo

[112] H. Bresslau, *Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien*. I Bd., Leipzig 1912,[2] 4—6, 209, 376.

[113] F. Rački, *Hrvatska dvorska kancelarija i njezine isprave za vladanja narodne dinastije*. Rad JAZU, XXXV, 1876, 2 i dalje.

ime opatu Petru, a drugi auktoru, ili njegovoj kancelariji. Ili, to je moglo da bude izdato samo u jednom primerku, koji je bio potpisan od strane auktora. Dok bi u prvom slučaju ova donacija bila sastavljena na jednom pergamentnom foliju, između oba teksta bila bi poređena majuskulna slova iz abecede, koja su bila presečena da bi se delovi podelili auktoru i destinatoru. U slučaju kakvog spora, kirografova autentičnost se ustanovila kad su se delovi povelje sastavili i podudarali se na prekinutim mestima.[114]

Svakako je zanimljivo da se taj termin pojavljuje još samo jednom, i to opet u jednoj drugoj Kresimirovoj povelji, koja pripada vremenu bliskom donaciji otoka Maun, iz 1069. godine. Ali, ovu je povelju pisao biskup Stjepan, »cirographum hoc rustico sermone conscripsi.«[115]

Diplomatički sastav Kresimirove donacije daje osobit oblik formulara koji je kancelaru služio za pisanje kraljevskih povelja. Evo redom tih formula sa kratkim objašnjenjima u sklopu poređenja s tipovima u opštoj, zapadnoj diplomatici.

1. *Invokacija* se nalazi i u Blaževom Kartularu, kako ju je preneo iz Anastazijevog originala. Ona je simbolična u vidu krsta. Takva je i u kopiji notara Petra iz 1248. godine. Iza nje nema verbalne invokacije, koju bi, da je postojala, notar Blaž i ispisao, jer takav početni deo obeležava najmolitveniji uvod, koji je isto tako predstavljen i sa samim krstom. U kopiji od 1248. ova je invokacija u obliku izduženog krsta izrađena upravo umetnički inicijalno-minijaturno. Uz os su nacrtani kružići, njih pet odozdo, a na šestom mestu je jedan polukružić. To izgleda kao da je notar imitirao nekadašnje note tironijanske, u kojima se nalazila sakrivena prostomu oku neupućenoga molitvena invokacija ili neki drugi biblijski tekst. Dakako, ove Petrove kružiće ne bismo mogli da označimo kao note tironijanske, već samo kao izraziti ukras. Ovaj umetnički izrađen krst kao da je bio inspirisan tako izrađenom simboličnom invokacijom u samom originalu sa koga je prepisivao notar Petar. Štaviše, notar Petar, posle tog tako lepo izrađenog simboličnog znaka invokacije, počima tekst povelje sa isto tako lepo izrađenim inicijalom *Q*. Svakako ovako ukrašen početak povelje ne odražava samo umetnički smisao kaligrafa Petra nego i cenjenje kraljevskog predloška sa koga je on prepisivao, sada za manastir sv. Krševana, po čijoj je molbi i zahtevu izradio ovu kopiju. Bio je to dostojan odraz poštovanja jednog notara prema kraljevskom kancelaru Anastaziju, ali i samome kralju, čiji je potpis on gledao kao znak kraljevskog dostojanstva.

[114] H. Bresslau, o. c., I., 669—667; F. Rački, *Hrvatska dvorska kancelarija*, 7 i dalje.

[115] Lucius i svi ostali izdavači do Kostrenčića, o. c., 108. »Hoc rustico sermone conscripsi« može da znači da je povelja u jednom primerku kirografa bila ispisana hrvatski, latinicom, ali nije isključena mogućnost da je to bila i glagoljica.

2. Posle invokacije počima tekst sa *arengom*, mada bi se očekivala intitulacija, kao što je nalazimo u drugim Kresimirovim poveljama. Arenga je stilski literarno sastavljena, posve retoričkog značenja bez ikakvih istorijskih refleksija. Ustvari ne daju se ni oni opšti motivi koji su vladaocem ovladali kad se odlučio na izdavanje svoje povelje. Ovakva vrsta arenge ne nalazi se ni u jednoj drugoj Kresimirovoj povelji. Ona je ili originalni plod literarnog obrazovanja hrvatskog biskupa Anastazija i njegovih bogougodnih raspoloženja ili je preneta iz nekog nama nepoznatog formulara sa smislom za ovu diplomatičku potrebu. Svakako ova literarna formula ni u čemu ne dodiruje pravnu vrednost dokumenta. Dakako, iz sadržine ove arenge ne bi se smelo zaključivati o eventualnoj kraljevoj bogobojaznosti, niti o nekom njegovom duhovnom raspoloženju, koje bi proisteklo iz dubljih verskih ili crkvenih namera. Sve to je isključivo literarno ukrasni izraz u veoma svečanom obliku, za povelju kakva je pored toga izdavana u trenucima jedne osobite svečanosti u Ninu. Ovakvog vida arenga nalazi se inače na strani samo u svečanijim poveljama, a takva je i ova Kresimirova donacija, u čijem je sastavljanju došla do izraza i kancelarova literarna veština.[116]

3. *Intitulacija* takođe odgovara povelji javnopravnog karaktera. Uz ime izdavača, auktora povelje, intitulaciona formula sadrži i zemlje kojima vladalac upravlja, da bi se ogledala punina njegove kraljevske vlasti. Ime kralja dato je u latiniziranom obliku, *Cresimirus*. Ono je narodno, i kao takvo se u hrvatskom obliku javlja u drugim njegovim dokumentima, kao Cresimir. Na primer, u potvrdnici svetokrševanskom manastiru poseda Diklo (1066/7) intitulacija počima: »Ego *Cresimir* qui alio nomine uocor Petrus.«[117]

Imenu kraljevu se odmah pridružuje i formula devocije, *diuina gratia largiente*, dok je ustvari uobičajenija formula *dei gratia*. Ovime se takođe ukazuje na svečaniji izraz same povelje. Zatim slede podaci kojim zemljama vlada Kresimir, a to su: »*Chroatie atque Dalmatie iura gubernans*, atque aui mei beate memorie Cresimiri regis patrisque mei regis Stephani, in Clisio campo feliciter quiescentis habenas regni retinens . . .« Svakako i ovi genealoški podaci upućuju na svečaniji karakter povelje, čime se još više dopunja njeno puno i svečano značenje, koje je diktovala situacija kao i ličnosti koje su izdavanju prisustvovale.

4. Formula *datum* vezuje se neposredno uz intitulaciju: »Anno dominice incarnationis Ihesu Xpisti domini nostri MLX°VIIII°, indictione VII[a], epacta uero V[a], concurrente III . . .«

[116] O arengi govori dosta opširno Rački, *Hrvatska dvorska kancelarija*, 15. Inače za svaku od reda formulu daje stranu literaturu neophodnu za razumevanje naše diplomatike St. Stanojević u svojim *Studije o srpskoj diplomatici*, objavljene u Glasovima SKA, Beograd, od 1912. do 1935.

[117] Kostrenčić, o. c., 105. Rački zaključuje da je kraljevo ime zvanično bilo narodno te se ono upotrebljavalo u svečanim i javnim državnim aktima. F. Rački, *Hrvatska dvorska kancelarija*, 13—14.

Ovo jasno pokazuje da su tada na kraljevskom dvoru računali početak godine sa 25. martom, i to sa florentinskim kalkulusom. Tako se ta godina podudarala sa našom od 25. marta do kraja dotične godine, a od 1. januara do 24. marta je za jedan broj prethodila našem računanju. Da je tako, vidi se po indikciji, koja je bila sedma 1069. godine. Međutim sa tim podacima se ne slaže broj epakte, »epacta VII[a]«. Tada je padala *epacta XXV*[a]. Ovu grešku nisu ispravili ni Ljubavac ni Lucius, iako obojica spremna da uoče takvu grešku. Ali, quandoque Homerus bonus dormitat, pa tako i ovaj propust. Prvi je od izdavača Kukuljević ispravio tu grešku, stavivši ispred V — u zagradu (XX).[118] Za njim su pošli i svi drugi. U Šišićevom prepisu, koji je imao pred sobom Blažev kodeks, takođe je zabeleženo kao kod Kukuljevića. Sada se postavlja pitanje da li je to uradio već notar Blaž, upoznavši grešku originala, ili je u tome Šišić krenuo za Kukuljevićem, kome je ove tekstove dostavio I. Tkalčić. Rački i Šišić ne komentarišu ovu hronološku grešku, dok Kostrenčić, o. c., 105; u n. 2. kratko kaže: »Mora stajati XXV«. Jedva bi se moglo pretpostaviti da kancelar Anastazije nije bio dovoljno upoznat sa srednjovekovnim računanjem i dopunama godini, kad je upotrebio indikciju, epaktu i konkurent.

Pored formulara morali su u svakoj kancelariji da budu prisutni i udžbenik ponekog komputiste za gotovo svakodnevnu potrebu. Jedva bi se smelo misliti da je bez toga bila hrvatska dvorska kancelarija, svega onoga što je omogućavalo njeno pravilno pravno delovanje. Prema tome nije isključeno da je notar Blaž bio grešnik kojemu se omaklo pero pri prepisivanju originala u svoj Kartular. To bi onda značilo da je i notar Petar bio neoprezan, ako je i on prepisivao s originala, a mogao je imati još pri ruci Blažev Kartular. Svakako ova greška nimalo ne umanjuje vid autentičnosti Kresimirove povelje.

5. Ne postoji niti formula intervencije (iako je izdavanju prisustvovao opat Petar), kao ni promulgacije, čije se misli nalaze donekle i u sankciji. Tako posle datiranja ulazi se u jezgro same donacije, od presudne važnosti za Krševanski manastir, ali još više za izvesne političke preobražaje izvedene za prvih godina Kresimirovog vladanja. Zato su ovde i *Expositio i Dispositio* od neobične važnosti za hrvatsku istoriju Kresimirovog vremena.

Expositio u Anastazijevoj stilizaciji, kao i u ostalim evropskim formularima, jasno izražava sve ono što je prethodilo izdavanju ove kraljevske donacije, kao i prilika koje su uticale na njenu pojavu. U ovoj se ekspoziciji izražavaju motivi koji su sklonili auktora povelje da obdari i odlikuje krševanske benediktince značajnim terenskim posedima. Sigurno je da je kraljeva želja i volja da to učini bila od znatnog uticaja na čitav zbor kraljevih velikaša koji su se u to vreme našli u Ninu kod kralja na njegovom dvoru. Jer, za takav velikodušni

[118] I. Kukuljević, *Codex diplomaticus*, I., 131.

poklon, učinjen crkvenoj ustanovi, potrebna je bila i suglasnost crkvenih velikodostojnika. Svetovni su takođe bili dužni da odobre odvajanje kraljevskog dobra iz njegovih regalija. Tako je postupljeno potpuno zakonito u saglasnosti sa tadašnjim državnim pravom. Ekspozicija je stilizovana subjektivno, što posve odgovara vremenu kad je donacija objavljena. Kresimir kaže da Hrvatskom i Dalmacijom vlada upravljajući njihovim pravima, i to iza svoga deda Kresimira i oca Stjepana, koji srećno počiva u Kliškom polju, sada kad se nalazi u svome dvoru u Ninu. Ovde se još kaže da su se pored njega nalazili njegovi župani, knezovi i bani, a tako i kapelani njegovog kraljevskog dvora (aule regalis). Očigledno je da ti velikodostojnici nisu stalno boravili na kraljevu dvoru, nego u središtima svojih upravljanja, u svojim oblastima koje su im bile poverene od strane kralja da u njima obavljaju sve poslove kojima su bili zaduženi. Na dvoru, ustvari u prestoničkom sedištu kralja, oni su se okupljali samo po pozivu i u važnim državnim prilikama. Tako su se i sada okupili oko kralja radi nekih važnih stvari i potrebnih odluka, svakako od važnosti za sve hrvatske oblasti, kao i one kojima je Kresimir vladao, »*gubernans iura*«, i nad dalmatinskim gradovima u saglasnosti sa vizantijskim imperatorom. Kralj je tada zamislio da proširenje svoga kraljevstva proslavi jednim bogougodnim delom, i to upravo za vreme saborovanja na kome su se našli njegovi velikaši, to jest da obdari manastir koji je to u punoj meri zaslužio i koga su se ranije setili zadužbinskim poklonima i njegovi pređi, dvojica kraljeva, ded i otac. Sve to za spas duše tih pređa kao i svoje, i to stoga »qualiter omnipotens deus hereditarii regni michi concessa gubernacula conseruaret . . .«, — što mu je svemogući Bog sačuvao upravljanje njegovog baštinskoga kraljevstva.

6. *Dispositio* proširuje objašnjenja koja nas upoznaju u potpunosti sa kraljevim namerama, ali nas uvode u gledanje na stanje uspona kraljeve vlasti nad Hrvatskom i Dalmacijom, kojom je on tada vladao neograničeno. Pored istorijskih podataka koja nam formula pruža, u njoj se nalaze i svi elementi pravne sadržine toga dokumenta. Tako je dispozicija sa ekspozicijom u istinu jezgro povelje. I dispozicija je stilizovana u subjektivnoj formi, čineći skladnu jedinstvenu formu s ekspozicijom.

Odmah u početku dispozicije kaže se da je kralju Svemogući proširio njegovo kraljevstvo na kopnu i moru, »*quia deus omnipotens terra marique nostrum prolongauit regnum*«. Tim se stavkom dopunja i suština intitulacije kao i kraljeva titulatura. Da to *terra marique* ne znači ništa naročito nova, onda se ne bi sada to naglašavalo. Jer, titulatura je već više od deset godina govorila da je Kresimir kralj Hrvatske i Dalmacije, ili kako se neki put kaže Hrvata i Dalmatinaca.

Pitanje se sada postavlja šta je to nova dobio i stekao blagodareći svevišnjoj pomoći *in terra*, a šta je to bilo *in mari*. Prema mišljenju Klaića proširenje na zemlji odnosi se svakako na neretvansku kneže-

vinu. Narod ove oblasti, još od vremena dolaska Slovena na Jadran, čuvao je sve do Kresimirovog vremena osobenost vlastitog samoupravljanja. Paganija, po caru piscu, a onda i Narenta bila je Veneciji vekovima strah i trepet zbog neukrotivog gusarstva. Imala je ova kneževina i svoga vlastitog kneza koji je kao index nezavisno vladao. U drugoj polovini XI veka našla se Neretva sa svojim otocima u sklopu hrvatske države, čiji je knez i dalje pod vrhovnom kraljevskom vlašću vladao svojim ratobornim narodom. To se nesumnjivo desilo nešto pre nego što je Kresimir sazvao sabor velikaša u Nin, 1069. godine. Dok je Šišić smatrao da je Neretvanska oblast došla u sklop hrvatske države već početkom XI stoleća,[119] Klaić tu činjenicu pomiče u vreme Kresimirovo.[120] U hrvatskoj istoriografiji postoje suprotna gledanja na vreme kad je ta oblast između Cetine i Neretve, sa susednim ostrvima Korčulom, Hvarom i Mljetom, upravljana vladarima koji su se nazivali judices, ušla u sastav hrvatske države. Po mome mišljenju to se dogodilo u doba Kresimirova vladanja, nešto malo prije saborovanja u Ninu (1069). Sumaran presek istorije ove primorske kneževine daje J. Šidak, na kraju s osnovnom literaturom svih suprotnih gledišta.[121]

Mada je Kresimir dobro znao da Sv. Krševan već obiluje brojnim posedovanjima, i to na hrvatskoj strani i u zadarskom konfinu, ipak ga on dariva bogatim zemljama na otoku Maunu, uz koji se nalazi i Vir, oba na zapadu Paga. Taj predeo, primorski, nije pripadao vizantijskom tematu, nego su to bila hrvatska regalia, kraljevska dobra, kakva se već ranije spominju u Kresimirovoj državi.[122] Tako ova Kresimirova *propria insula* ulazi nesumnjivo u njegova regalia. Ali, osobito je dragocen podatak koji kazuje gde se nalazi taj otok.

Kancelar, očigledno ne bez razloga, potvrđuje istorijsku činjenicu od velike važnosti, kad kaže da se Maun nalazi *in nostro Dalmatico mari.*

Ova sasvim izuzetna topografsko-geografska činjenica ukazuje na pravo objašnjenje Kresimirove intitulature, na njegovo vladanje i dalmatinskim gradovima, na Jadranu, u dalmatinskom moru. Ono malo ranije rečeno terra *marique* sada dobija punu i adekvatnu vrednost, koja je u tome da je Kresimir upravljao i vizantijskim *gradovima i otocima* u Jadranskom moru, koje on naziva dalmatinskim, i *svojim.* Dakle, Kresimir nije samo bio vladalac nad dalmatinskim gradovima nego i otocima koja su pripadala vizantijskom tematu Dalmacija.

Kad se ablativni oblik fraze »in nostro Dalmatico mari« prenese u nominativni, iz koga je i ponikao i s njime genetički povezan, onda se dobija jasna topografska oznaka MARE NOSTRUM DALMATICUM.

[119] F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, 483.
[120] Vj. Klaić, *Povjest Hrvata*, I, 106—107.
[121] Enciklopedija Jugoslavije, VI, 278—279.
[122] M. Kostrenčić, o. c., 91.: »*regalia beneficia collata et regaliter auctorizata* . . .«

Nije bez značenja da se upozori da je stilizacija ovog oblika NOSTRUM od većeg značenja nego bi se to u prvi mah moglo i da primeti. Dok je sva ostala povelja stilizovana subjektivno i to u singularu, ovde se odjednom pojavljuje oblik NOSTRUM. Ovo NOSTRUM ovde kazuje da ono znači da je to ostrvo položeno u dalmatinskom, našem, tj. moru Hrvata, jer inače ne bi se mogla ova iznenadna pojava plurala drukčije da protumači. Čije NOSTRUM nego naroda nad kojim je Kresimir vladao, nad Hrvatima, kao i nekadašnjim vizantijskim gradovima uz obalu Jadrana.

Ovaj značajan topografski podatak nije bez razloga u dispoziciji pomenut. Jer Kresimir je na saboru morao obrazložiti kako je došlo da se njegova državna vlast proširila na *kopnu i moru*, i kuda se sve ona proteže na kopnu i moru. Kresimir je već vladao hrvatskim primorskim gradovima, kao što su bila njegova sedišta u Ninu, Belgradu na Moru i Šibeniku, pa opet nigde to ne vezuje sa *dalmatinskim* morem nego tek sada, 1069. god., kad je nesumnjivo sa pristankom vizantiskog imperatora Kresimir preuzeo vlast i nad gradovima, kao i ostrvljem na susednom delu Jadranskog mora. To se moglo da desi u trenucima poznate slabosti vizantijskog carstva, kao i njegovih nevolja u ratovima sa turskim Seldžucima, koji su bili vrlo nepovoljni za carstvo. Vizant je zato ustupio hrvatskom kralju prava vladanja nad temom svojom Dalmacijom, dakako ne odričući se nikada svojih virtualnih prava nad tom svojom temom. Kresimir nije došao do tih vladarskih preimućstava nekim ratnim pohodom, ili ratnim zastrašivanjima, suteres Vizanta, koji se sve tamo od 1000-te godine kolebao između Mletaka i stvarnih gospodara dalmatinskog primorja, hrvatskih kraljeva, priklonio se hrvatskoj državi, koja je tesno graničila sa vizantijskom temom Dalmacijom, sa življena sa njenim građanstvom.

Da je taj ponosni topografski termin »mare nostrum dalmaticum« bio ma kakav provokativni izraz prema Vizantu, svakako se ne bi među svedocima pri tome činu nalazio i Leon, vizantijski kapetan, koji je nešto pre 1069. bio još zadarski prior i *imperialis protospatarius ac totius Dalmatie catapanus*. Svakako sada ovde samo kao predstavnik jedne nominalne vlasti koja ustvari nije bila faktička već samo de jure. Ali, mada izgleda da, u nekoj podređenoj poziciji, ipak, kao predstavnik vlasti koja priznaje hrvatskog kralja kao upravljača vizantijskim gradovima. Dakako, sve to, uz saglasnost vizantijskog imperatora, kojemu je talasokratska politika Venecije u tim vremenima bila manje privlačna od one politike hrvatskog kralja. Ekspoziciona fraza *terra marique* i *mare nostrum dalmaticum* dispozicije dobija svoju punu sadržajnost i skladnost u tim značajnim mestima ove darovnice izdate, kako mislim, na važnom saboru, na kome su razmotreni uslovi pod kojima će se taj uspon hrvatske države očuvati, ne zaboravljajući da se potvrde i sve autonomije koje su vizantijski gradovi i ranije imali

i ljubomorno ih čuvali, pa i onda kad će posle izumrća hrvatske narodne dinastije, preuzeti vlast njihovi naslednici, Arpadovići, sa prvim Kolomanom na vlasti, u tim gradovima.

Najnovija studija o vizantijskoj upravi u Dalmaciji, koju je kao doktorsku disertaciju branio Jadran Ferluga u detalje raspravlja i o odnosima hrvatskih vladara prema Vizantu i njegovoj temi Dalmaciji.[123]

Svi istaknuti hrvatski istoričari pravilno su ocenili ovaj podatak iz dispozicione formule Kresimirove donacije. Jer ovo samouvereno isticanje vlasti kojom je hrvatski kralj raspolagao na kopnu i moru nisu bile puke samohvalisave fraze nego istinski odraz stanja u kojem se ta vlast i ispoljavala.

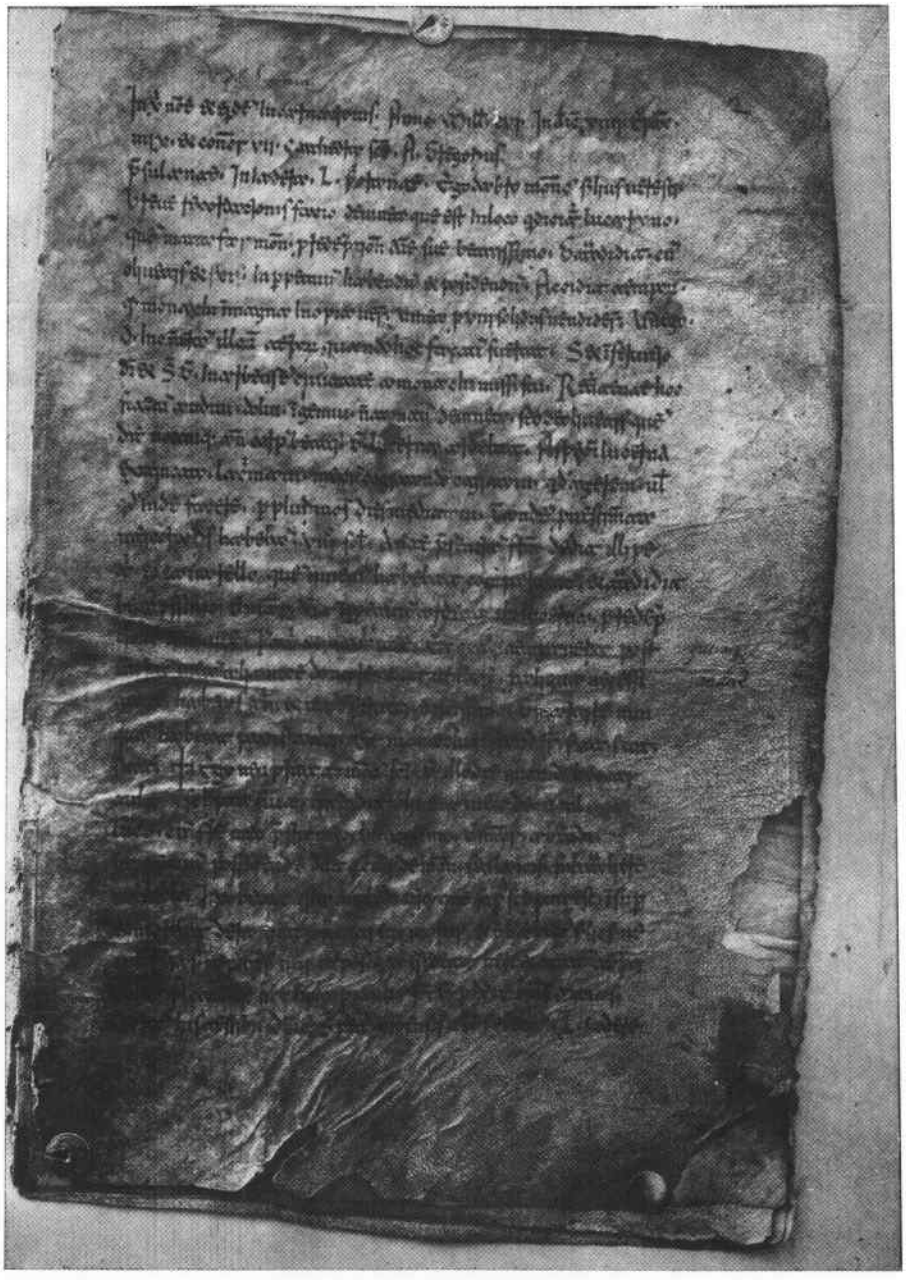
Vj. Klaić je posle detaljnog prikaza Kresimirove darovnice izveo valjane zaključke, kad je podvukao i ove misli: »Odavno već nije mogao nijedan hrvatski kralj zvati Jadransko more »svojim dalmatinskim morem«, to je tek možno bilo, odkad je zavladao latinskom Dalmacijom i Neretvom. Zato i nije pusta hvala, kad se kralj ponosi, da mu je svemogući Bog rasprostranio kraljevstvo po kopnu i moru.«[124]

Kad se naučnik ma i površno dotakne pored intitulature i dva misaono doneta podatka o *terra marique* i *mare nostrum dalmaticum*, mora da oseti bliskost Anastazijevih misli, kad ih je stavio u povelju i spomenuo, što nije učinio samovlasno nego se pre toga morao savetovali sa samim kraljem. A to je uostalom, nesumnjivo bio i predmet raspravljanja i dogovaranja hrvatskih velikaša sa svojim kraljem u novoj nastaloj situaciji koja je mogla da diktuje i dokumentuje ove neosporne činjenice. Mirni metodički postupak, i logički sprovedena analiza kakvoj je pribegao u svome naučnom radu Vj. Klaić, mogao je da utvrdi neosporan rezultat kakav je on izneo u svoj povesti. A za njime i drugi, koji su tome pitanju posvetili svu najozbiljniju pažnju pri analizi ovih podataka.

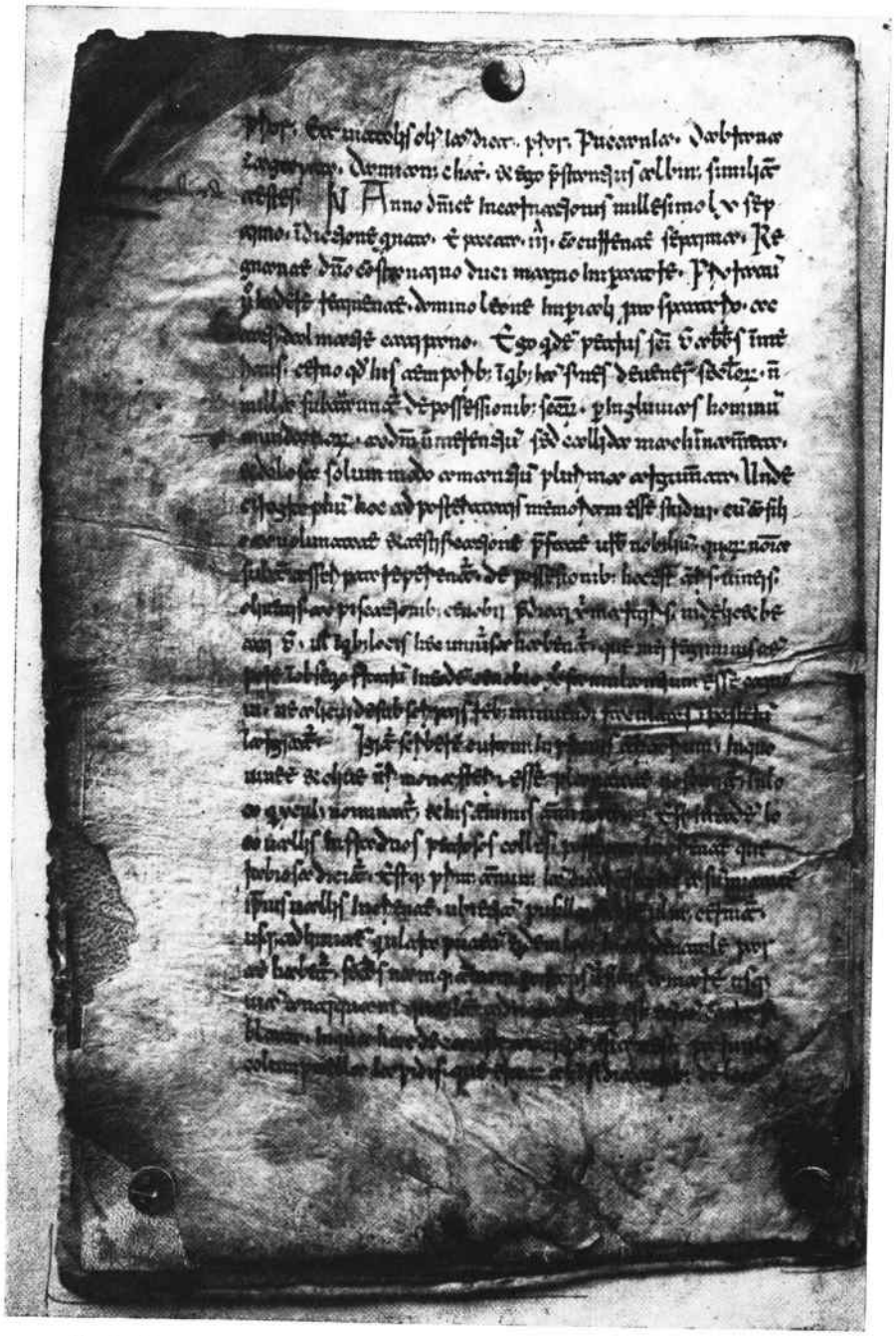
F. Šišić je već u svome *Pregledu povijesti hrvatskoga naroda* jasno odredio domet Kresimirove vlasti u 1069. godini. Tu on ovako postavlja stvari na pravo mesto: »Međutim, već 1069. bijaše Petar Kresimir gospodar nad čitavim dalmatinskim teritorijem, a kapatan Leon kao njemu podređen časnik. Ta se važna promjena zbila privolom carstva, koje se u to doba nalazilo u teškim ratovima s jedne strane na istoku u Maloj Aziji sa Seldžucima (Turcima), a s druge s Normanima u Južnoj Italiji... Gradovi su stoga i bili izravno podvrgnuti kralju, koji je njima vladao u ime bizantinskog cara, jer taj se nije odrekao svoga historijskog suvereniteta... Te krupne promjene, kojima mu je »svemogući Bog proširio na kopnu i moru« granice države (quia deus omnipotens terra marique nostrum prolongauit regnum), odluči kralj Petar

[123] J. Ferluga, *Vizantiska uprava u Dalmaciji*, Beograd 1957. Za naše pitanje od važnosti su poglavlja *Vizantiska uprava Dalmacije X i u XI veku* (87—119) i *Dukat Dalmacije i Hrvatske* (120—126).

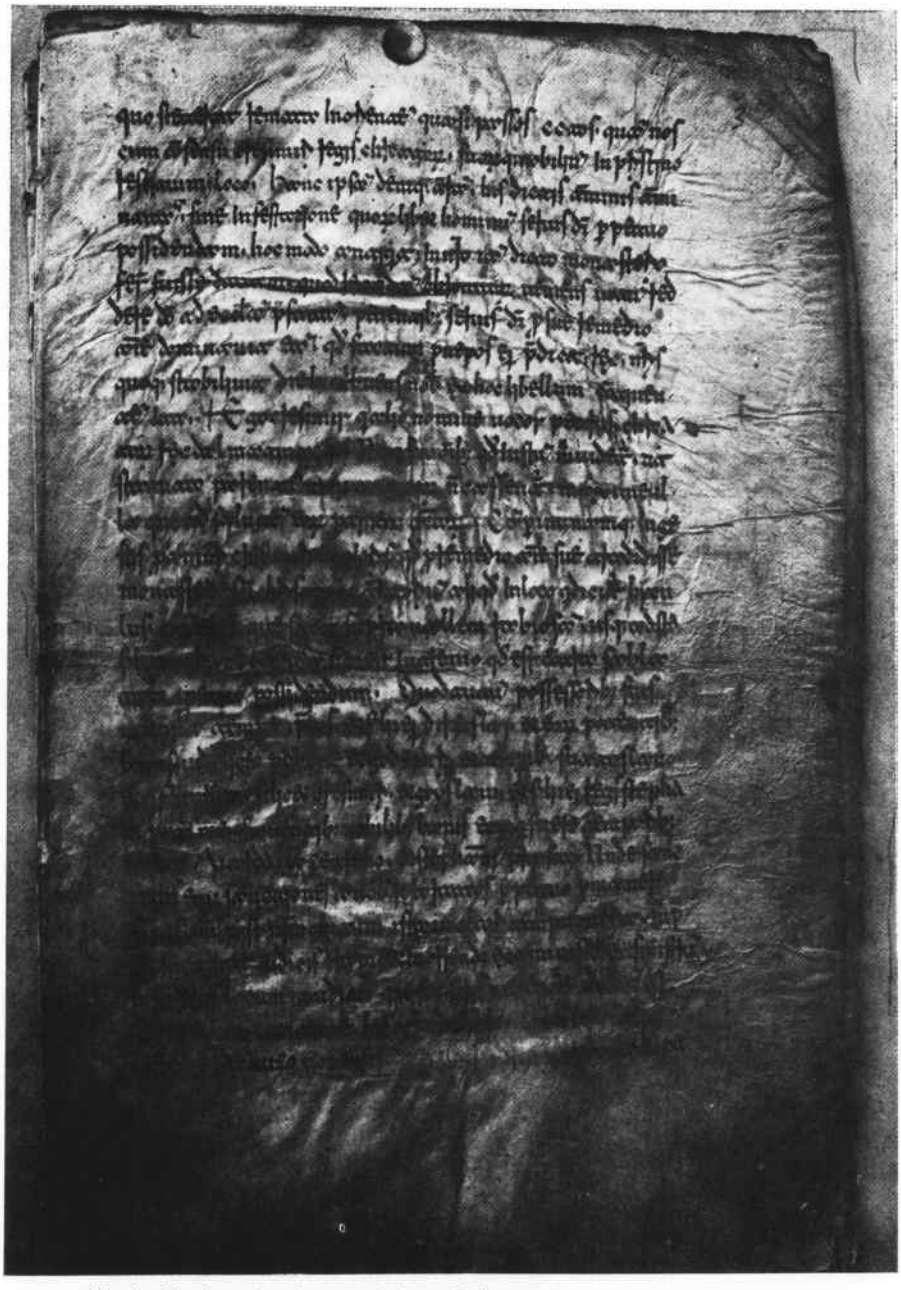
[124] Vj. Klaić, *Povjest Hrvata*, I, 103.

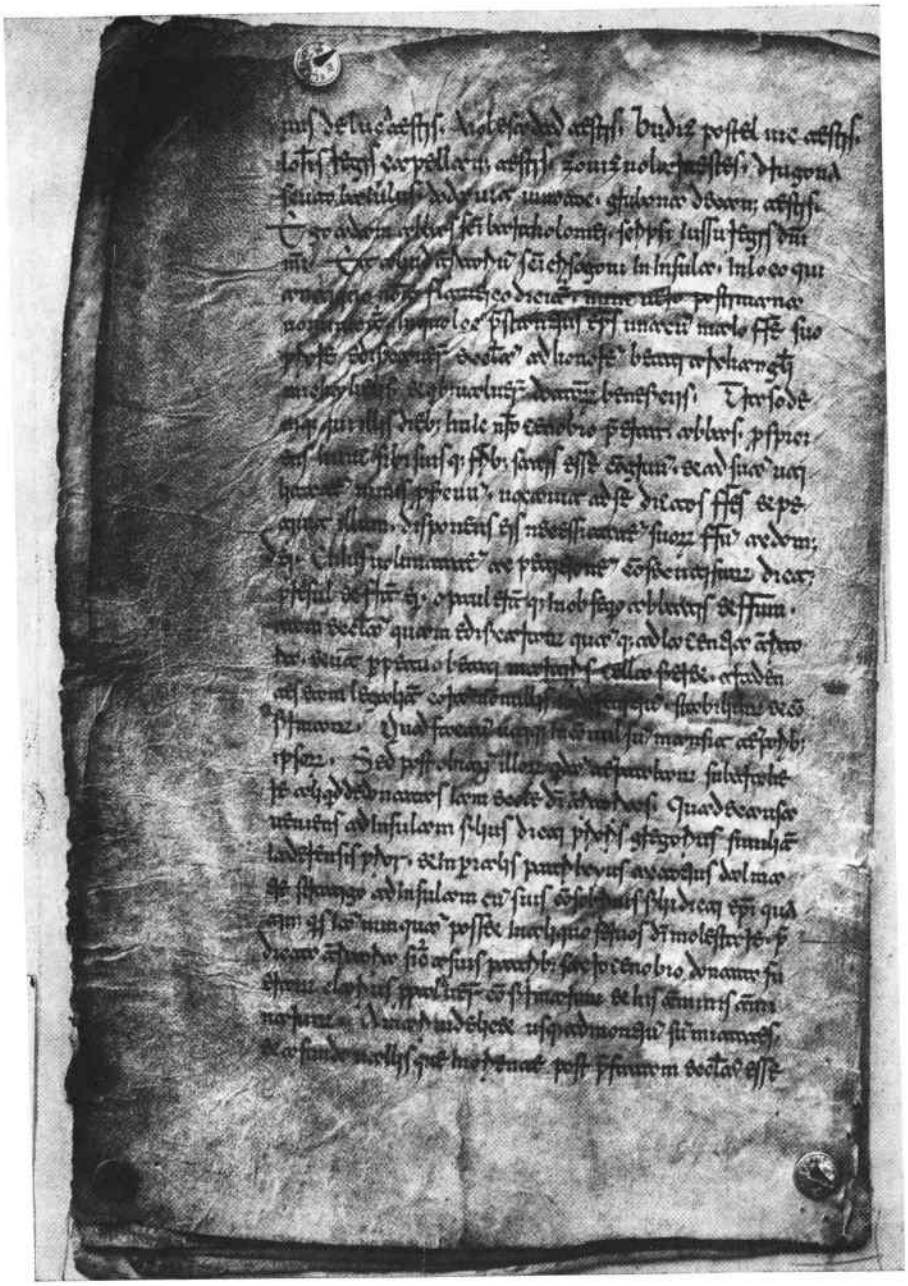
Sl. 1. Prva stranica nestalog Krševanskog kartulara (XIII st.)

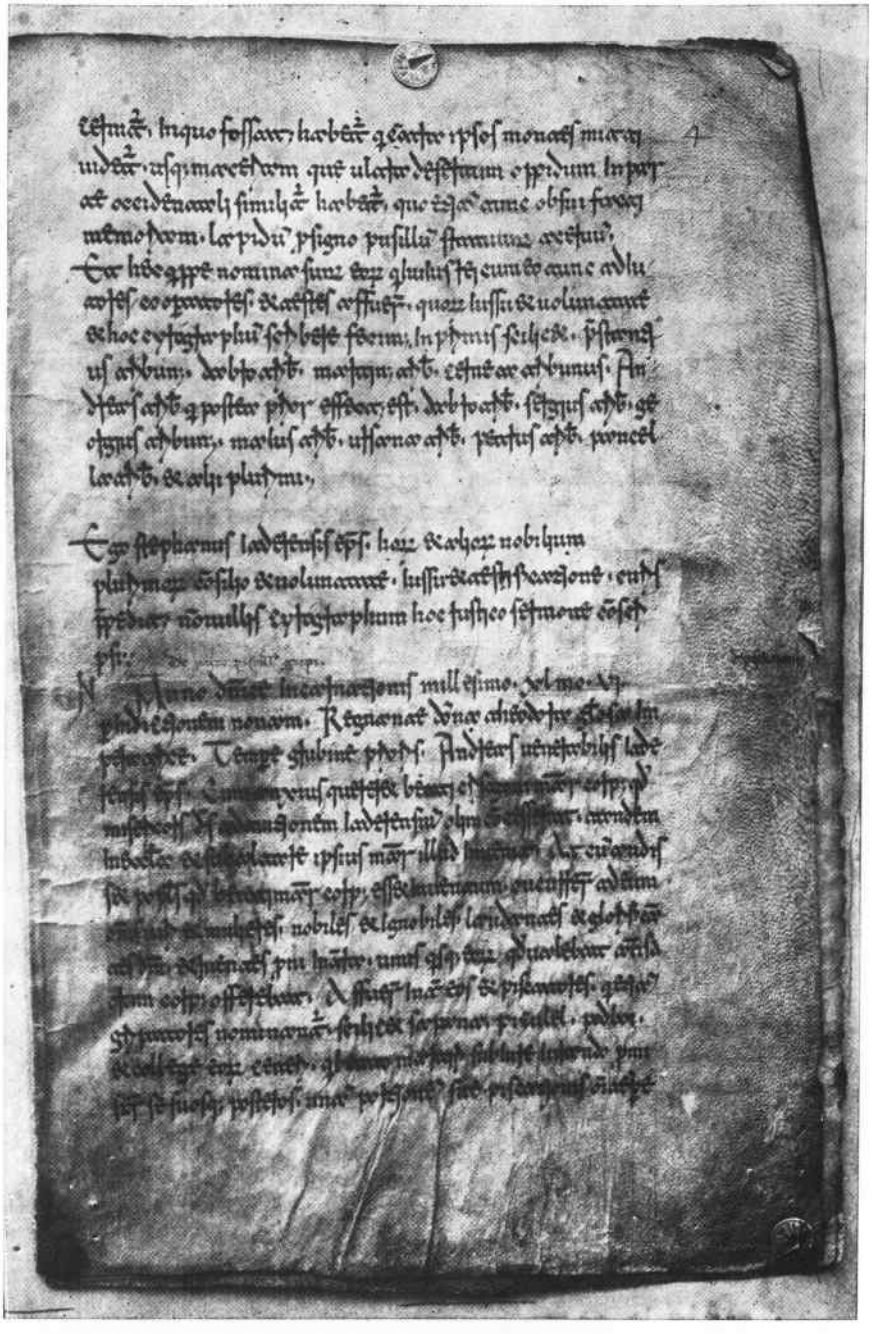
Sl. 2. Druga stranica nestalog Krševanskog kartulara (XIII st.)

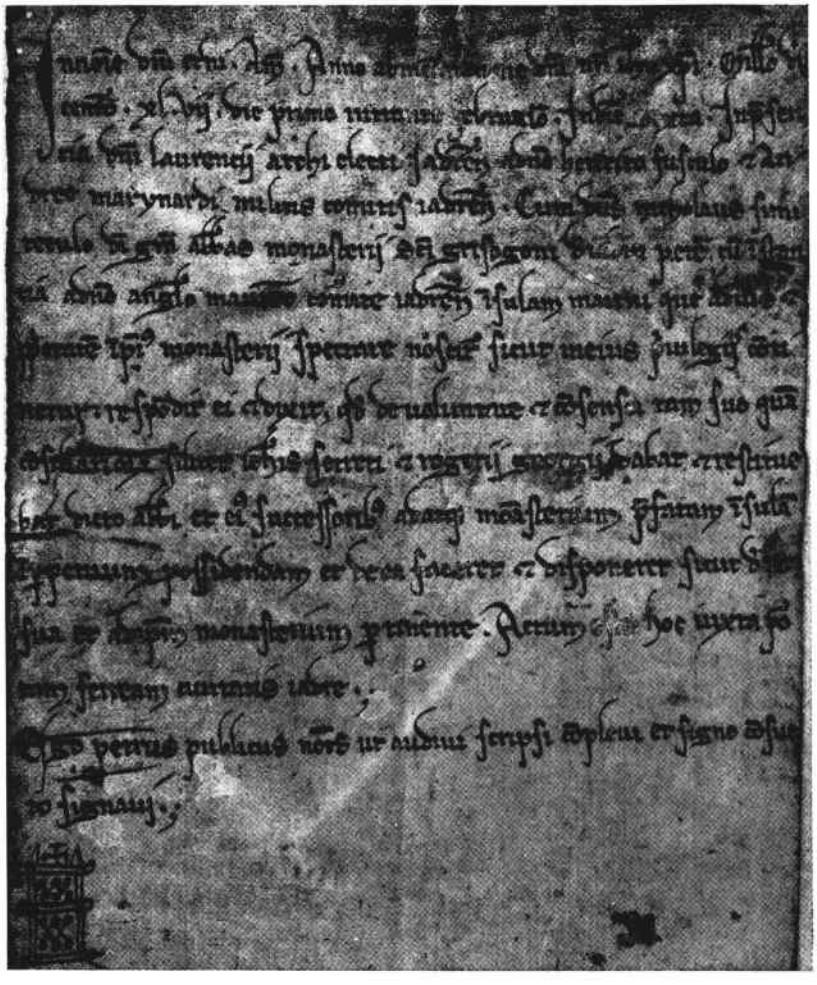
Sl. 3. Treća stranica nestalog Krševanskog kartulara (XIII st.)

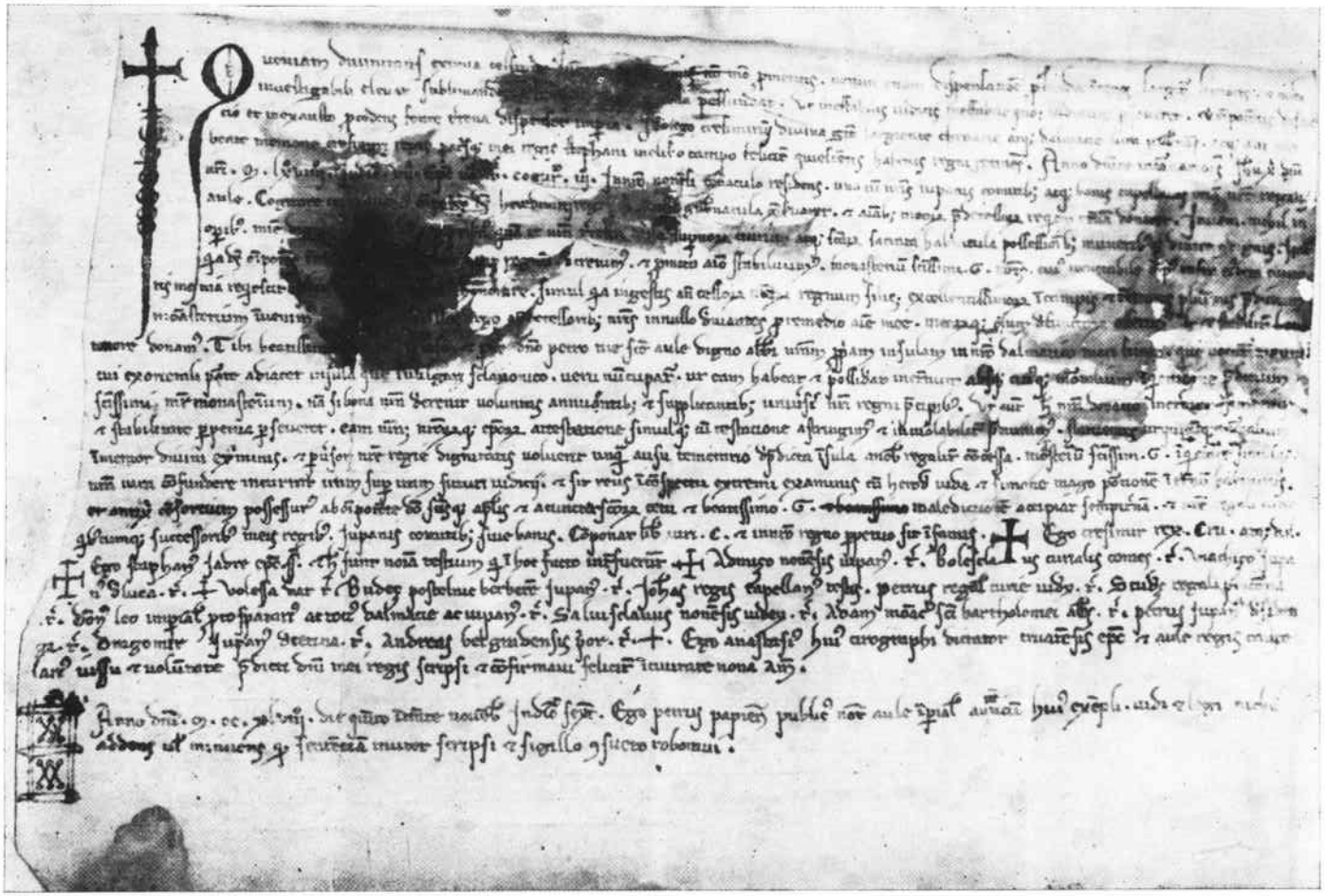
Sl. 4. Četvrta stranica nestalog Krševanskog kartulara (XIII st.)

Sl. 5. Peta stranica nestalog Krševanskog kartulara (XIII st.)

Sl. 6. Zadarski knez Angelo Mauroceno 1. II 1248. potvrđuje manastiru Sv. Krševana otok Maun, koji on pravovaljano uživa. (Signatura: HAZd, spisi sv. Krševana, kaps. XVIII, br. 18). Tu je potvrdu pisao notar Petrus Papiensis

Sl. 7. Zadarski notar Petrus Papiensis kopirao je i ovjerio 1248. god. prepis povelje kralja Petra Kresimira IV (Signatura: HAZd. Spisi samostana sv. Krševana. Kaps. XVIII, br. 19)

Kresimir mir ovjekovječiti darom samostanu sv. Krševana u Zadru. Tu je svoju odluku izvršio kad je 1060, u Ninu, u kraljevskom dvoru, a uz biskupa zadarskoga Stjepana i kninskoga Anastazija, zatim banova, župana, gradskih priora i dvorskih časnika te carskog protospatara i katapana cijele Dalmacije Leona, darovao samostanu sv. Krševana, čiji je opat Petar pred njim stajao...«[125]

Na ovim naučnim postavkama Šišić je ostao i u svome znamenitom delu, 1925. god., kad je sa naučnim aparatom objasnio ovaj uspon vladavine kralja Petra Kresimira IV.

»Međutim već poslije dvije godine, 1069., Petar Kresimir bješe gospodar čitave dalmatinske teritorije, pa i sam katepano Leon, jamačno pred polazak u Carigrad, dolazi na njegov dvor u Nin, i fungira na jednoj ispravi kao svjedok. Ova je krupna promjena, — što i nije nužno isticati — u tijesnoj vezi s onovremenim u vizantijskom carstvu.«[126]

Pošto je zagledao u pristupne izvore, Šišić daje konačne zaključke.

»Tim je krupnim diplomatskih uspjehom Petar Kresimir najposlije izvršio stoljetnu težnju hrvatskih vladalaca, da sjedine sa svojom državom ona drevna središta kulture na istočnoj obali Jadranskoga mora; onda nije »regnum Dalmatiae et Chroatiae« gola titula hrvatskoga vladaoca, već je ona značila jednu jedinstvenu političko-administrativno i međunarodno priznatu teritoriju, po kojoj se širila i priznavala njegova vlast. Inače ostade, što i jeste sasvim prirodno, autonomni položaj dalmatinskih gradova nedirnut...«[127]

Velike promene koje su u to vreme izvršene Šišić dalje iscrpno prikazuje, dajući tako vernu sliku državnog prostora kojim je vladao moćni vladalac.

Davno prije, pre Klaića i Šišića, nemački je istoričar, profesor na bečkom univerzitetu, istaknuo veličinu i zamašitost Kresimirovog vladanja.[128]

Za Šišićevim pogledima ne zaostaje ni Grga Novak, kada Kresimirovu veličinu ilustrira sintetičnim pogledima. Evo ih.

»Hrvatski kralj Petar Krešimir IV, sin Stjepana I., sposoban i energičan vladar ojača i podiže Hrvatsku do tada najveće moći. U sporazumu s Bizantom pripoji on dalmatinske gradove i otoke svojoj državi (1069). Kad je to učinio i s Neretljanskom oblasti, protegnuo je granice Hrvatske na jug do Neretve i na sve neretljanske otoke. Od Drave do Neretve, od mora do utoka Drine u Savu protezala se sada Hrvatska država. Dalmatinski se gradovi nalaze sada u jednoj državi s ostalim područjem hrvatskoga kralja. Ti su gradovi u svojoj unutrašnjoj upravi autonomni, ali podanici hrvatskoga kralja. Petar Krešimir nosi naslov »kralj Hrvata i Dalmatinaca« (rex Chroatorum et Dalmatino-

[125] F. Šišić, *Pregled*, n. izd. 1962, 134—135.
[126] F. Šišić, *Povijest Hrvata*, (1925), 126.
[127] F. Šišić, o. c., 523.
[128] M. Büdinger, *Ein Buch ungarischer Geschichte*, Leipzig 1866, 117—118.

rum). Vladajući u miru tako prostranim područjem, svjestan svoje moći, s punim je pravom 1069. g. mogao nazvati Jadransko more »naše dalmatinsko more« (nostrum dalmaticum mare).«[129]

Pomenutim istaknutim istoričarima pridružuje se i L. Katić, tumačeći dispoziciju ninske povelje od 1069. god.

»Ova nam isprava jasnije od sunca kazuje, da je hrvatski kralj Krešimir Veliki bio gospodar Dalmacije i istočne obale Jadrana, što on ponosno ističe.

Tako je on sjedinio sa svojom državom ognjište kulture na vratima svoje države — dalmatinske gradove. Ali ujedno ističe da je proširio svoje granice i na kopnu...«[130]

U sintetičkom pregledu hrvatske istorije u *Enciklopediji Jugoslavije,* u odeljku *Hrvati,* J. Šidak tumači da se Hrvatska za Petra Kresimira IV pridigla i da je postigla svoje najšire granice, privezavši uza se Dalmaciju jače nego ikada ranije.[131]

U istoj ovoj *Enciklopediji* drugi je prikazivač ličnosti kralja Petra Kresimira IV. Ali taj prikaz posve odudara od svega što je Šidak naveo o kralju Kresimiru IV, a pogotovo što su izlagali spomenuti hrvatski istričari. Ovo žalosno zaostajanje za svima dosadašnjim naučno osnovanim zaključcima o vrednosti i značenju ove najveće ličnosti iz vremena hrvatske narodne dinastije nekim gotovo prkosnim prezrenjem mimoilazi ovu znamenitu ninsku povelju. Štaviše, pisac je niti ne spominje, zadovoljavajući se samo hipotetičnim »čini mi se« — »da Kresimir IV nije vršio nikakovu suverenu vlast nad dalmatinskim gradovima. Njegov se odnos prema njima svodio na to da je darivao crkvene ustanove u njima.«[132]

Ovakva zaključivanja, bez ikakvog metodskog ulaženja u kritiku prisutnog izvora, graniči sa krajnjim odsustvovanjem smisla za istraživačku istinu. Vizantijski car je zacelo postupao prema savetima svoga protospatara Leona kome da u teškim trenucima carstva poveri mandat za upravljanje nad njegovim gradovima, kojih se stvarno nikada i nije odrekao. On je imao da bira između Venecije ili hrvatskog kralja. Izbor je pao na Kresimira IV, koga je Leon imao prilike da upozna izbliza za vreme od nekoliko godina. Što je kralj Kresimir IV bogato nagrađivao gradske crkvene ustanove, kao i one na hrvatskoj strani njegove vlasti, otkriva samo mudru vladalačku i političku svest. Takva zadužbinska pažnja bila je očigledna politička propaganda za sticanje naklonosti građana, patricija i širokih slojeva u gradu Zadru kao i njegovom konfinu, koji je prema Veneciji bio znatan oslonac njegovom upravljanju. Jer, treba reći da je Zadar nekoliko puta dizao pobune

[129] G. Novak, Prošlost Dalmacije, Zagreb 1944, I, 107—108.
[130] L. Katić, *Pregled povijesti Hrvata,* Zagreb 1939, 44—45.
[131] *Enciklopedija Jugoslavije,* IV, 43.
[132] *Enciklopedija Jugoslavije,* IV, 393—394.

protiv Venecije, mada još komuna nije bila posve kroatizirana, pošto će se proces etničkog preobražaja vršiti još kroz nekoliko vekova. Pa opet, ti još potpuno neslavizirani Romani nisu čeznuli da im vrhovni sudija u njihovim unutrašnjim stvarima bude italijanski talasokratski okupator i izrabljivač njegovih ekonomskih potencijala. Tako je Kresimir IV sticao snažnu privrženost dalmatinskih gradova svojim metodom, koji je uključivao i poštovanje autonomnih tradicija, kojih su se Zadrani kadgod bi došli u opasnost da budu nadvladani teško odricali. Pored mača trebalo je i političke mudrosti, koja je u tome nedostajala Kraljici mora, oslanjajući se na fizičku snagu svojih predstavnika, flote i njene agresivne tradicije, koja je vekovima nastojala da potpuno ovlada Jadranom, u vreme hrvatskih kraljeva kao i Arpadovića, pa i Vizantije, kojoj je i ona pomogla da je komada i da joj nametne Latinsko carstvo.

Ove poglede istaknutih hrvatskih istoričara na ninsku povelju svakako produbljuje i ova analiza povelje, diplomatička i istorijska. Njome se nesumnjivo utvrđuje da su nam sačuvane kopije, i u Blaževom Kartularu i u kopiji notara Petra Papiensisa, snimljene s autentičnog teksta donacije kojom je Kresimir IV obdario Sv. Krševan, istinite, formalno i sadržinski. Nijednom od prepisivača ne bi moglo da padne na um da nekim interpoliranim frazama oskrnave autentičan vid kraljevske povelje i njihovog dalekog prethodnika kancelara Anastazija. Jer, prestanak vizantske vlasti se podudara tek s 1180. godinom. Za vizantskog se cara tada molilo u crkvama vizantijskog temata, ali tada ne samo za njega nego i za hrvatskoga kralja, još i u vreme kralja Zvonimira, u koje je bio produžen hrvatsko-vizantijski odnos.[133]

Ekspozicija i dispozicija u punom skladu s intitulacijom obeležavaju sadržajnu misao o velikoj vladarskoj moći kralja Kresimira IV u Hrvatskoj i Dalmaciji. Pogledi na sve te delove isključuju svaku sumnju u ispravnost i punu autentičnost kraljevske povelje, sačuvane nam u dva značajna prepisa. Ovo se mišljenje upotpunjuje i s ostalim delovima povelje i Anastazijevog formulara. Tako će i sankcija dosta toga reći.

7. *Sanctio* je u svom opširnom izrazu u punom skladu sa dispozicijom, kojom se daje i duhovna kao i materijalna pretnja, ako bi se ma ko usudio da pozledi ono što je darovano sa dispozicijom. I ova sankcija u svemu pruža određeno osiguranje izvršenja pravnih normi koje su tada u državnom pravu postojale. Pretilo se svima ko bi se usudio da manastirsko privilegovano pravo s ostrvom Maunom, umanji ili da ga posve zauzme.

[133] O tome vidi moje rasprave: *Exsultet osorskog evanđelistara.* Notae palaeographicae, chronologicae et historicae. Vjesnik Hrv. arheološkog društva. N. S. 1928, 191—201; zatim *Praeconium pashale u osorskom evanđelistaru.* Glas SANU, CCL/10, 1961, 131—140; Isto tako i *Neiskorišćavana kategorija dalmatinskih historijskih izvora od VIII. do XII. stoljeća.* Radovi Instituta JAZU u Zadru, sv. III, 1957, 39—74.

Kancelar Anastazije izrekom spominje da manastir ima da poseduje otok Maun, očigledno zajedno sa Virom, bez ikakve smetnje, jer je takva volja i odluka kraljeva, a tako i svih prisutnih velikaša. Oni su se, naime, u potpunosti saglasili sa tom kraljevom odlukom, pa će sve to potvrditi i u formuli testes sa svojim potpisima.

U sankciji se preti duhovnom kaznom, koja je bila tada još dosta na snazi, sve do vremena pojava hereza, koje će odbacivati takve pretnje kao neumesne. Prestupnika će stići večna kazna u društvu Heroda, Jude i Simona maga, kao i samoga Antikrista. Zatim svi sveti božji a nadasve preblaženi Krševan na takvog nasilnika bacaju večno prokletstvo. Tako u ovu sankciju pored poenae spiritualis ulazi i jaka poena materialis. Naime, tako lice imaće da plati kraljevom dvoru, ali i njegovim naslednicima, županima i banima stotinu libara zlata, a povrh toga biće u čitavom kraljevstvu zauvek prezreno i smatrano nepoštenim.

I ova materijalna kazna oličava moć vladaoca, jer ona nije bila isprazna fraza, već diktat kraljevog ugleda u svojoj državi koji zahteva da se njegove odluke i njegovih savetnika velikaša, crkvenih i svetovnih, imaju da poštuju.

Pri samoj tradiciji ove povelje opatu Petru, koji je bio u Ninu prisutan, ceremonija se svakako izvršila u crkvi i iskazala zakletvom prisutnih, kako je to bilo uobičajeno i u drugim zemljama. Svakako i ova sankcija stoji pod uticajem vizantijskih formulara, koji nisu bili strani kraljevoj kancelariji, u kojoj su se izricale raznorazne javnopravne odluke u korist građana iz vizantijskog temata.

Poslednji deo pripada radnji koja je imala da potvrdi njenu ispravnost kao i autentičnost. Tu su u prvom redu bili potpisi auktora, a onda i prisutnih svedoka.

8. *Formula testes* svedoka dolazi iza potpisa samoga kralja. U ovoj Kresimirovoj povelji prvi put, ali ujedno i jedini put, potpisao se sam kralj, a pre njegovog potpisa nalazi se zacrtan istaknutiji znak krsta. † Ego Cresimir rex Cru(atie) atque Dalm(matie), prema kopiji notara Petra.

Od nemalog bi značenja bilo saznanje da li je kraljev potpis bio i njegov autograf. Da je to bio slučaj, svakako bismo mogli da upoznamo i viši stepen kraljevog obrazovanja. Osim toga, da je pred nama bio autograf, videlo bi se da li je potpis učinjen purpurnom bojom, kao što je to bilo zakonom uređeno u Vizantiji. Sve nam je to zauvek sakrio nestanak originala, koji bi jedini mogao da na sve to da pouzdan odgovor. U svakom slučaju zacrtani krst bio je učinjen rukom kralja. Drugi potpisnik je zadarski biskup Stjepan, pred čijim imenom stoji takođe krst. † Ego Stephanus Jadre episcopus, *subscripsi*. Već ovaj dodatak uz ime potpisnika kazuje da je to i doista bio biskupov autograf. Jer služba biskupova je zahtevala od njega da bude i pismen.

Nema sumnje da je potpis zadarskog biskupa bio neophodna kanonska saglasnost sa kraljevom odlukom da se pomenuti manastir na-

gradi znatnim posedovanjem. Oba imena, kraljevo i biskupovo, nalaze se izvan okvira svedoka, kao glavnih funkcionera autentičnosti povelje. Tek posle njihovih imena dolazi formula testium, jer se ispred njihovih imena ona izrekom spominje.

Et hec sunt *nomina testium* qui in hoc facto interfuerunt.

Za nekolicinu svedoka može se sa sigurnošću tvrditi da su bili pismeni i da su im potpisi ujedno i autografi. To je nesumnjivo bio Leon imperialis protospatarius ac totius Dalmatie catapanus, kao predstavnik vizantijskog cara. Pismeni su sigurno bili i Ivan, kraljev kapelan, zatim sudac kraljevske kurije Petar, onda Salvisklav, ninski sudac pa i monah Adam, opat sv. Bartolomeja, za koga znamo da je pisao povelju kralja Kresimira kad je potvrdio manastiru sv. Krševana posedovnje u Diklu: »Ego Adam abbas sancti Bartholomei, scripsi iussu regis, domini mei.«[134]

Na kraju kancelar Anastazije, ninski biskup, bio je i dictator i scriptor kraljevog kirografa, a ispred njegovog imena je znak krsta.

O ostalima ne može se ništa određenije da kaže. Znak krsta nalazi se samo pred imenima deda Voleše i Adameca, ninskog župana, a ispred ostalih imena nema zacrtanog krsta. Šišić prema Blaževom kartularu donosi krst ispred imena Viachiza, župana ličkoga, dok toga znaka nema u kopiji notara Petra.

9. *Roboraciju* je izrazio pri kraju kancelar Anastazije kad kaže da je bio diktator, sastavljač kirografa, i da ga je pisao »iussu et uoluntate predicti domini mei regis«, a onda »et *confirmaui*...« To znači da je taj kirograf bio po uzoru ostalih vladarskih kancelarija pregledan i potvrđen, u početku formule izraženim potpisom. Isticanjem naređenja kraljevog za sastav i pisanje donacije, koju su ranije još više pojačali i brojni svedoci, najugledniji kraljevi doglavnici, roboracija je potpuna i srodna s onim javnopravnim poveljama drugih zemalja.

10. *Apprecatio* u svom dvostrukom obliku konačno i ponovo, kao invokacija, priziva blagoslov božji na sve što je u povelji naređeno. Ovako pojačano izražena aprekacija, u dvostrukom vidu, sa *feliciter* i *amen*, takođe nas uverava da se pred nama nalazi svečani oblik vladarske povelje, što se nalazi i u javnopravnim poveljama na evropskom Zapadu. Mada ova formula naročito neupućenome ne upada u oči, ona se može da nalazi samo u vladarskim poveljama, i to posebno svečanog tipa. Svakako, iako mala po obliku, po značenju odražava visoko stil jedne kraljevske povelje. Tim više je ona od značenja što je i Šufflay pokazao da se ona retko inače pojavljuje u dalmatinskoj diplomatici.[135] Može se dodati da ni ovaj detalj nije mogao da bude stilska izmišljotina

[134] M. Kostrenčić, o. c., 106.
[135] M. Šufflay, o. c., 63—66.

oba notara, Blaža i Petra, koji su kopirali ovu kraljevsku donaciju. A, i cui prodest, posle 150, pa i skoro 200 godina, kad su notari za potrebe manastira izvršili svoje prepise.

Ovako izražena aprekacija ustvari je veoma blizu uvodnoj, verbalnoj invokaciji, pa je i poslednji stav roboracije, koju je kancelar završio, kad konstatuje: »*confirmaui* feliciter in ciuitate Nona. Amen.«

Ovime se i opraštamo od analize unutrašnjih diplomatičkih kriterija Kresimirove povelje. Kancelarov formular, u svojim pojedinostima kao i u jedinstvenoj celini, odgovara sastavu jedne autentične vladarske povelje. Svakako javnopravne povelje čiju autentičnost naročito podvlači formula roboracije zajedno sa svima potpisnicima, kraljem, biskupom, carskim protospatarom i katapanom čitave Dalmacije i ostalim državnim funkcionerima, koji su se našli u Ninu ne samo radi posla oko izdavanja ove donacije već i znatnih državnih poslova koji su se pojavili i bili na dnevnom redu, pošto je kraljeva vlast bila proširena »terra marique«, na kopnu sa pripajanjem neretvanske oblasti sa njenim susednim ostrvima, ali i vizantijskom temom, ma i pod vidom virtuelnog, ali ne i faktičkoga suvereniteta vizantijskog imperatora. Faktički suverenitet vladanja bio je u rukama hrvatskoga kralja Petra Kresimira IV.

Nema sumnje da se može pokloniti puna vera sadržini, autentičnoj i neprikosnovenoj, koju u sebi nosi ova Kresimirova donacija. Ove kopije, upravo posle ove diplomatičke analize, izazivaju punu pažnju koju treba ukazati jednoj neospornoj istini. Samo nedovoljno uronjavanje u suštinu teksta kao i formulara kancelara Anastazija može da kod neupućenoga u posmatranjima diplomatičkih teza izazove oblike sumnji koji zaklanjaju vid jedne inače upućenome oštru oku utvrđene istine. *Enciklopedija Jugoslavije* dozvolila je, i opet nepotrebno, da dâ mesta takvoj sumnji, u članku u kome se prikazuje istorija Paga.[136]

Nasuprot tome, kao i svima onima nepoznatima, koji bi posumnjali u tu utvrđenu istinu, dovoljno iscrpno odgovara prikazana analiza sa celokupnim tumačenjem njenoga istorijskog smisla, njenoga pravnoistorijskoga značenja.

Dakle, konačno zaključujemo s uverenjem da je Kresimirova donacija iz 1069. godine, namenjena manastiru sv. Krševana, iako ne u originalnom vidu, a ono u nesumnjivo pouzdanom tradiranju dvojice poverljivih zadarskih notara, *istinita i verna volji svoga izdavača, kralja Petra Kresimira IV*. Ona je svedočanstvo njegove vladarske moći u usponu, kakav nije bio dotada poznat nijednome od narodnih vladara Hrvatske.

[136] Izuzetak je i opet u *Enciklopediji Jugoslavije* u prikazu istorije ostrva Paga, kad je izražena sumnja u autentičnost Kresimirove darovnice. O. c., VI, 406. (M. Suić).

Bio je to vladalac koji je umeo da bude i vladar nad dalmatinskim gradovima vizantskog temata, svakako i privolom njihovom, kao i vizantskog protospatara, odnosno vizantskog imperatora, kome je protospatar verno prikazao kakve će koristi imati carstvo u postojećim teškim prilikama od kralja koji će umeti da brani i njegove interese. Taj je vladalac bio prvi koji je to Jadransko more mogao da nazove svojim i naroda kojim je vladao.

Ovo široko stečeno pravo hrvatskoga kralja odnosno Hrvata biće amanetna baština koja će se prenositi s koleno na koleno, sa generacije na druge brojne generacije, kroz daljne vekove. Ali, ta je tekovina bila i ugrožavana od svih mogućih talasokratskih neprijateljskih sila kojima su se u datim ali uvek teškim uslovima opirali naši primorci, čuvajući je pod najtežim okolnostima za sebe kao najdragoceniju baštinu, ma i od neprijatelja nepriznato nasleđe, i kroz okupacije Venecije, Austrije i fašizma sve do najnovijeg vremena, kada je u NOB izvojevana konačna pobeda i zadat svima neprijateljima pobedonosni udarac, terra marique! Nasleđe je bilo sposeno za sve Jugoslovene.

Posle blizu devetstotina prohujalih godina obasjano je Kresimirovo MARE NOSTRUM DALMATICUM novim i nikad neslućenim snagama kao *Mare nostrum Jugoslavicum!*

Summary

The treatise entitled Mare Nostrum Dalmaticum has been methodically composed in three mutually connected parts.

In part One under the title, *Where are kept the manuscript transcripts of the donation of King Petar Krešimir IV from the year 1069? Who of the historians had published its text in entirety and when?*, an exhaustive reply is being given to the aforementioned queries.

There are two transcripts of this Charter extant. One of them is kept in the Krševan Cartulary belonging to the deacon of St. Stošija, the then notary public, and it dates back to the beginning of the 13th century; the other transcript belongs to the Zadar notary public Petar Papiensis from the year 1248, which has been preserved and is kept in the Zadar State Archive.

For scientific purposes the first of the two transcripts was used by the Trogir historian Johannes Lucius — Lučić, for whom this as well as many other transcripts were made by the Zadar historian and epigrapher S. Ljubavac. The work in which Lucius had published this and many other donations of King Krešimir was printed in the work entitled, *De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex* (1666), and in D. Farlati's work *Illyricum sacrum* T. V. (1775). In the 19th century the first to publish this Charter was I. Kukuljević in his *Codex diplomaticus regni Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae*, I. (1874), which was followed by Fr. Rački's publication of *Documenta historiae Croaticae periodum antiquam illustrantia* (1877). Both the aforementioned published their texts on the ground of a transcript by the notary public Petar from the year 1248, for by then Blaž' Krševan Cartulary had been lost. In the 20th century it was discovered by T. Smičiklas, informing us about this event in the second volume of his *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, in the *Introduction*, in which he speaks of the origins and archives he had used in his collecting (p. 18). Thus Smičiklas was in a position to utilize this manuscript of Blaž' for the 12th century. After Smičiklas this Cartulary was used by F. Šišić for his two works respectively entitled, *Genealogic contributions on the National Dynasty* (1914), and *Enchiridion fontium historiae Croatiae* (1914). Šišić is meritorious for having given us an exhaustive description of the manuscript as well as a list of all charters relating to the period of the Croatian national dynasty. This is especially important for the reason that this manuscript has disappeared after 1917, most

likely in 1918. Despite most exhaustive searches for this manuscript and the author of this treatise no traces thereof could be found. Blaž' manuscript had disappeared completely.

In Chapter Two bearing the title *The Destiny of the donated island of Maun in the course of the 12th century and in the first half of the 13th* situations are touched upon in respect of the island in question, and in regard to its owner, the Monastery of St. Krševan. In the course of the 12th and the beginning of the 13th centuries much trouble was being caused by Venice in her ever live aspirations to rule over Zadar and its archipelago. In such a situation the island of Maun too was constantly in peril. When after the capture of the island of Pag Venice tried hard to extend her aspirations towards Zadar, she was disastrously defeated when Zadar destroyed the Republic's fleet in 1190. The celebration of this triumphant victory prompted Zadar to return the island of Maun to its legal owner, the Monastery of St. Krševan, laying this fact down in a celebrated charter in which the Zadar triumph was described. However, this defeat could give no peace of mind to the doges of Venice, who planned a cruel retribution. This became especially topical when the old and blind Doge Dandolo ascended the throne as it were. In 1194 he succeeded to capture the island of Pag and by that token also the neighbouring islands, among them Maun too. Looking for protection, the Monastery obtained it from the Pope Celestinus III in 1195 for all properties it had legally acquired, including the island of Maun. Besides, the Abbot Vincentije was decorated with external order insignia which he was entitled to wear during all official officiations. In 1202, however, Venice revenged herself upon Zadar for all its institutions, temporal and spiritual, when the Doge succeeded to have the town of Zadar destroyed and looted by his devoted French Crusaders who were lacking the necessary means to sail for the Holy Land. On that occasion also the Monastery of St. Krševan was raised to the earth. Inoćentije III. again gave protection to the Monastery in 1204, and in the framework of the Monastery's legal property also the island of Maun is again mentioned. Then the author contributes a description of a conflict between the Monastery and the Zadar Archbishop and representative of the Venetian policy in the town. Eventually, in 1248, the Prince Angelo Mauroceno again confirmed the Monastery of Krševan its rights over the island of Maun, which anew was in danger. In the same year Petar Papiensis transcribed the original of Krešimir's donation, manifestly because of the bad condition of the charter.

Chapter Three, *A Diplomatic and Historical Analysis of Krešimir's donation from 1069,* actually is the most lively part of the paper in question, both diplomatically and historically. Before all there is a comparison of the texts published with the transcripts made by Blaž and notary public Petar in 1248. As far back as 1914 F. Šišić advicated

such a comparative work as a great scientific necessity. However, obstacles of various nature prevented this up to our very days. When the Yugoslav Academy had decided to celebrate the 900th anniversary of the declaration of this donation by Krešimir in Nin, the initiative had been born that this donation be thoroughly studied and its historical significance established.

Diplomatic analysis and comparison of all texst testify in the face of all skeptics that we are concerned in transcript form with the authentic text of an original born in the royal chancellary of King Petar Krešimir IV.

A comparison of the manuscript texts from the aforementioned copies with the printed texts of the same charter does not harm in any way through their insignificant variants the essence of the original text. The diplomatic analysis in its details as well as its entirety including all constituent parts and all existing formulae corresponds to the content of a public-legal Royal Charter.

The intitulation, exposition and disposition abound in a very richness of historical content. Krešimir as King, at a solemn meeting, maybe in a Parliament of sorts, points in his capacity of *Rex Croatiae et Dalmatiae* to the fact that precisely in this time he had extended his royal authority over the *terra marique* on the mainland and on the sea, so he calls with pride this sea ruled by him and by his people the *Mare Nostrum Dalmaticum*. More accurately, a little before the Nin meeting King Krešimir IV might have announced to his State co-operators, zupans, Princes and bans that to his Croatian State he had annexed the district of the Neretva, and that with agreement of Byzantium he had taken over authority over Dalmatia, but without opposing the supreme sovereignty of the Byzantine Emperor.

The author contributes about this event the opinions of the most prominent Croatian historians, to wit Klaić, Šišić, Grga Novak, Šidak and others, in contrast to the isolated aspect of authors presenting Krešimir's personality in the *Encyclopaedia of Yugoslavia*.

At the end of the paper the author stresses that the Charter of King Petar Krešimir IV constitutes a clear historical testimony regarding the magnitude and ascent of this king and his people in the time of his rule. His legacy has been kept, defended and preserved under the most difficult circumstances through following generations, even during occupations that were dangerous in the extreme (Venice, Austria, Fascism), in order that eventually Krešimir's *Mare Nostrum Dalmaticum* should become and remain for all Yugoslav peoples the *Mare Iugoslavicum* after nine centuries, and defended with success by the magnificent People's Liberation War of Yugoslavia.